

χρόνια ισόρροπα μέριμ, με κομβικό σημείο αναφοράς, τι άλλο, το έτος 1975 και την εισαγωγή του νέου τότε Συντάγματος. Μια προσηκοότερη όμως αξιολόγηση των δεδομένων επιβάλλει την περαιτέρω διάσπαση της δεύτερης περιόδου, διακρίνοντας πριν και μετά το έτος 1993. Αυτία του διαχωρισμού αυτού δεν είναι κάποια συγκεκριμένη αναθεώρηση σε εθνικό επίπεδο, αλλά η εμφάνιση προσημειωμένων νομολογιακών θέσεων υπό το φως των διεθνών εξελίξεων.

Σίμφωνα με τα γενικώς παραδεχθέντα –κατά τρόπο που να μπορεί να μιλήσει κανείς για «συνταγματικό πασιδρόν»– το δημόσιο συμφέρον και τα ατομικά δικαιώματα βρικόκονται σε αιχμήροη ανταγωνιστική σχέση³ η προσηαία του δικαιώματος οριοθετείται αλλά και οριοθετεί την κρατική δράση χάρην του δημόσιου συμφέροντος. Ωστόσο, το αποτέλεσημα της αλληλεξάρτησης αυτής ούτε δεδομένο είναι, ούτε μπορεί να οριστεί με τρόπο στατικό, ιδίως σε ό,τι αφορά στο αντικείμενο της παροχής ανάλυσης. Η τιμή της εξισορρόπησης των ιδιωτικών συμφερόντων με τις δημόσιου χαρακτήρα προσηαυότητες όχι μόνον μεταβάλλεται συνεχώς, αλλά και χαρακτηρίζεται από μία, ιδιαιτέρως ελκυστική για τον θεωρητικό, ασάφεια. Πάντως, μπορεί να υποστηριχθεί –με τη σχετικότητα που χαρακτηρίζεται κάθε γενίκευση– πως μέχρι το 1975 (1), η περιουσιακή λειτουργία του γενικού συμφέροντος επί των οικονομικού χαρακτήρα δικαιωμάτων ασκείται με τρόπο ιδιαίτερα επιρηλαστικό ενώ μετά το 1975 (2), ο δημόσιος σκοπός, με τη μορφή της προσηαυίας των έννομων αγαθών της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος, νομιμοποιεί προσηαυόλες του ατομικού δικαιώματος, ακόμη και μέχρι τις παρηφές του πηρήνα του. Το σημετέλεσμα αυτό φαίνεται να ενσχυείται στην τρίτη φάση εξέλιξης, δηλαδή μετά το 1993 (3).

Μήπως λοιπόν ο σύγχρονος φιλελευθερισμός, παρά την επικράτηση του μετά την κατάργηση του υπαρκτού σοσιαλισμού και την ενίσχυση του μέσου των δικαιών της ευρωπαϊκής ενσηαυσης, ανέχεται όλο και μεγαλύτερη συρρίκνωση των ατομικών δικαιωμάτων, όσο ανταρστικό και αν φαίνεται τούτο εκ πρώτης όψεως; Μήπως η ατομική διάσπαση της ελευθερίας του ατόμου –αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ατομικότητα ως ειδική μορφή επίκλησης και άσκησης θεμελιωδών δικαιωμάτων– είναι πλέον εκτεθειμένη σε μεγαλύτερες πιέσεις, παρά το φιλελεύθερο μανδύα της κρατικής εξουσίας; Χωρίς να φιλοδοξεί να χαρακτηριστεί εξαιρετική, η ανάλυση που ακολουθεί επιχειρεί να αναδείξει τη σημασία των ως άνω ερωτημάτων.

3. Οπ. παρ. 2 και 4, Βεγγέρη, *Ο περιουσιακός των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Π. Δαρτύόλοη, 1991, σ. 110 επ., Κ. Χρυσοόγλου, 2002, σ. 68 επ., Χ. Ανθήσηλοη, 1993, σ. 314, Ε. Βενιζέλοη, 1986, σ. 100, Δ. Τούτοου, 1988, σ. 281.

1. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1975: ΤΟ ΔΙΣΤΑΚΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑΣ

Με το τέλος του Εμφράλοη, η χώρα μας διεκδικεί υψηλές θέσεις στα στατιστικά της φάσης. Μοιράζεται με τη Γερμανία την πρώτη θέση στην καταστροφή των υποδομών της. Κυριολεκτικά από τις στάχτες του πολέμου γεννείται μια νέα αποτολή διακρατικής λειτουργίας και κερδίζει έδαφος ο προσηαυιακός-δημοσιακός ρόλος του κράτους χάρην της οικονομικής κατά κήρη λόγω ανάπτυξης.⁴ Για το λόγο αυτό συστηνεται το 1946 ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης, εκπονούνται προσηαυιατα, ενώ η οικονομική ανάπτυξη βρικόκεται στο επίκεντρο του Σχεδίου Μάσασα το 1948 και της δημουγίας (1960) του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργαίας και Ανταρπίας, στον οποίο μετέχει σχεδόν αμέσως με την ίδρυση του η Ελλάδα (ΝΑ 4190/1961). Παράλληλα, αρμοιούνηται στην Ελλάδα ο πασηβατικός ρόλος του κράτους⁵ με τη μορφή της εποπτικής και της πασηβατικής λειτουργίας της διοίκησης (οι ιδέες του Κέινς από το 1926 βρικόκουν πρόσφορο έδαφος).

Από την πλευρά του ωστόσο το Σύνταγμα του 1952 είναι εξέχως φιλελευθερίας απόψεως⁶ και παρηβλέπει τις κοινωνικού και δημοσιου χαρακτήρα προσηαυιότητες που μόλις αναφερόθηκαν. Αφενός, αγνοεί την έννοια του κοινωνικού κράτους και των κοινωνικών δικαιωμάτων –τα οποία αποτελούν τον κατ' εξοχήν δικαιολογητικό λόγο της πασηβατικής-πασηβατικής δράσης της διοίκησης και παρηβλέπει παντελώς το ήθημα της περιβαλλοντικής προσηαυίας. Αφετέρου, δεν κατοχυρώνει ήθηώς την υποχρέωση του κράτους να μεριμνά για την ανάπτυξη και το συντηνικό της οικονομίας,⁷ αν και κινείται προς αυτή την κατεύθυνση όταν χρησιμοποιεί για πρώτη φορά αναπτυξιακή ορολογία αναφορικά με τους αγροτικούς και αστικούς συνσηαυισμούς⁸ και ιδίως όταν εισάγει ειδικό προσηαυιακό καθήκον για τα κερνάια εξορστικοί.⁹ Παράτερο, εμμένει στους παραδοσιακούς περιουσιακούς των ατομικών δικαιωμάτων που γίνοντα ανεκτοί από το φιλελευθερισμό: τα ατομικά δικαιώματα έχουν ως όριο την προσηαυία των σημετέροντων του κοινωνικού συνόλου και των δικαιωμάτων των άλλων.¹⁰ Αυτό τη σκοπιά αυτή, μπορεί να υ-

4. Ι. Τεφέλεσκή, 1974, Ε. Σπηλιωτοπούλοη, 1963, σ. 3 επ., Α. Τσιουάνη, 1966, σ. 20.
5. Ι. Βελέντας, 1990, σ. 9.

6. Α. Σφόλοη & Γ. Βιάχοη, 1954, σ. 107 επ., Χ. Σχορηάσ, 1966.

7. Σε ανθήση με τα μεσηαυιακά σημετέματα της Γαλλίας και της Ιταλίας (άρθρο 23 Γ.ώ.Σ. 1946), (άρθρο 41 Ιταλ.Σ. 1946), Γ. Βιάχοη, 1970, σ. 17 επ.

8. Άρθρο 109 Σύντ. 1952, Ι. Τεφέλεσκή, 1972, σ. 124.

9. Άρθρο 112 Σύντ. 1952, βλ. και ν.δ. 2687/1953, Κ. Μαντριά, 1975, Ι. Αρηλλέσκη, 1975.

10. Βλ. άρθρο 9 § 1 και 24 § 1 Σύντ. 1952: η οικονομική ελευθερία τεθεί υπό την επιρηλάξη του νόμου και η άσκηση της μπορεί να υποχθεί με νόμο ή βίκαη νόμοη, σε συνσηαυιστικούς κανόνες ελέγχου με σκοπό την εξορστική γνησηαυιστική σημετέροντων (Σ.Ε.Ε. 3, 4/1956, 452-3/1970, 274/1975), Α. Σφόλοη & Γ. Βιάχοη, όπ. παρ. 111. Γενικός, για την επιρηλάξη του νόμου μετά το 1975 με αναφορές στην ηρο του 1975

ποσηρχθεί ότι στο Σύνταγμα του 1952 όσο και στα παλαιότερα Σύνταγματα¹¹ και πως στέγαστα αναπτυξιακής προβληματικής εντοπίζονται στις διατάξεις για τη (θεματί) στέγαστα της ιδιοκτησίας: η ανεργιαστική κατάσταση¹² επιρρέπει και αρχίτη για δημόσια «ανάγκη»¹³ ή «οφέλεια»¹⁴ και πάντοτε ύστερα από την καταβολή πλήρους αποζημίωσης. Συναφής είναι και ο σκοπός των συνταγματικών μεταβατικών διατάξεων για την αποκατάσταση προσφύγων ή ακτημόνων.¹⁵

Παρά το ανάγνωση αυτό συνταγματικό περιβάλλον, η οικονομική ανάπτυξη καθίσταται σημαντικότατη κριτική αποστολή,¹⁶ γίνεται μέρος της διοικητικής δράσης¹⁷ αλλά δεν λαμβάνει παρά μόνο δευτερεύοντα, εάν όχι περιθωριακά, τη μορφή του περιεχομένου των στοιμικών δικαιωμάτων. Η ανάπτυξη, ως κριτική αποστολή, εμφανίζεται και το Υπουργείο Συντονισμού) την εθνική οικονομία, η οποία δεν μεταουσιώνεται σε δευτερεύον ή άλλες έννοιες συντέτες για τους ιδιώτες.¹⁸ Απότερον, τη δυνατότητα του κράτους να ρυθμίζει την εθνική οικονομία με τη μορφή της παροχής κινήτρων υπέρ των ιδιωτών επενδυτών.¹⁹ Κατ' εφαρμογή της λογικής αυτής, εξεδόθησαν οι αναπτυξιακοί νόμοι, οι οποίοι αποτέλεσαν και τη βάση για την προσοδίαση παρονομικών επενδύσεων.²⁰ Εργαλείο δηλαδή της ανάπτυξης είναι το κίνητρο για την ανάπτυξη της οικονομικής ελευθερίας και όχι ο περιορισμός της.²¹ Όπως μάλιστα παροτρύει ο Τάχος, αναφερόμενος στην περίοδο εκείνη μέχρι το 1975, το στοιμικό δικαίωμα είναι το όριο της δημόσιας προσοδίας στην ανάπτυξη: «Η επέμβαση του κράτους προς αντίπληξη του κοινωνικού συνόλου όσον έχει το Σύνταγμα, διότι η προσοδική ελευθερία είναι αναγκαία και αυτή περιολίετα μόνον όταν και όπως ορίζεται».²² Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι, παρά την «αθλία»—απέναντι στα στοιμικά δικαιώματα, βλ. Γ. Βιάκου, 1982, σ. 281, Α. Παυταλή, 1984, σ. 21 επ., Π. Δερσιόγλου, ό.π. παρ. 132 επ., Κ. Χυροόγλου, ό.π. παρ. σ. 74 επ.

11. Α. Σβώλου, 1942, 1, Θ. Τσίτσου, 1928.

12. Γ. Χουβαράδα, 1965, σ. 864.

13. Αρθρο 12 Σύντ. 1844, άρθρο 17 Σύντ. 1864.

14. Αρθρο 119 Σύντ. 1911, 19 Σύντ. 1927, άρθρο 17 Σύντ. 1952.

15. Αρθρο 119 Σύντ. 1927, άρθρο 104 Σύντ. 1952. Οι μεταβατικές αυτές ρυθμίσεις αποσκοπούσαν στο μακροπρόθεσμο του σημειωθέν άρθρου 106, παρ. 1 Σύντ. για δύο λόγους. Πρώτον, διότι η ενίσχυση και επανακατάσταση των ασθενών κοινωνικών στρωμάτων, όπως είναι οι πρόσφυγες ή οι ακτημόνες, ενέχει αναγκαστική προτεραιότητα σε μια προβολιτητική ακόμη εποχή. Απότερον, ενόψει της χειροτέρευσης των διατάξεων αυτών στο τελευταίο μέρος των συνταγματικών κανόνων, όπως δηλαδή και στην περίπτωση του άρθρου 106 Σύντ.

16. Σ. Αναστασιάδη, 1973, 1, Γ. Βιάκου, 1965, σ. 781 επ., Δ. Καλιτσουάνη, 1988, σ. 663.

17. Π. Δερσιόγλου, 1966, σ. 196.

18. Ι. Τσιβέλεσκου, Ο κριτικός προογμιασμός..., ό.π.

19. Ι. Δουλιάρη, 1999, ό.π. και ιστορική αναδρομή και βιβλιογραφικές παραπομπές για την περίπτωση του 1975, του ίδιου, 1979.

20. Ιδίου Ν. 4171/61, Ι. Αναστασιάδη, 1982, σ. 57 επ., Χ. Καραδά, 1982, σ. 1537.

21. Σα αρθροί με τα αρχόντα την ίδια εποχή σε άλλες χώρες της Ευρώπης: Α. Σβώλου, 1959, σ. 94, 22. Α. Τάχου, 1979, σ. 120.

καιώματα—αυτή μορφή της αναπτυξιακής δράσης του κράτους, ο προβληματισμός για τις συνέπειες επί της ιδιωτικής οργάνωσης δεν είναι ανυπόκριτος.²³ Η ψήφιση στη Βουλή του Οικονομικού Προογμιασμού το 1950 προκάλεσε σημαντικές συζητήσεις ως προς το αν ο κρατικός οικονομικός προογμιασμός συμβιβάζεται με την ελευθερία και τη δημοκρατία, γεγονός το οποίο αποκαλύπτει τον απόλυτο χειρακρητισμό του οποίο γίνονταν την εποχή εκείνη αντιλήπτες οι στοιμικές ελευθερίες οικονομικού χαρακτήρα.²⁴

Η διάχυτη αυτή υπερπροσοδικία της στοιμικότητας δεν θα αποτρέψει ωστόσο τον κοινό νομοθέτη από το να προβλέψει την αναγκαία συγγώνωση δύο τουπέων,²⁵ διήμηση η οποία θα κριθεί ότι συνάδει με την οικονομική ελευθερία «δοθείτος ότι... η εξοργάνωση του όλου κρατικού συστήματος της χώρας εξ ου και τα μέγιστον βαθμόν ήθηται και η ομαλή λειτουργία της εθνικής οικονομίας, εφάδαι την δημιουργία ισχυρών κρατικών εταιριών διά της συγγωνώσεως εκ των ήθη υψοτακμένων τουπέων».²⁶

Σε ό,τι αφορά στο έννομο σπρόβη περιβάλλον, φυσικό και πολιτιστικό, αυτός που θα το βγάλει από τη συνταγματική ιφάνεια δεν είναι άλλος από το δικαστή του Συμβουλίου της Επικρατείας. Με αποφάσεις που χρονολογούνται πριν από το 1975, θα γίνει δεκτό ότι η θέσπιση επιπροσοδικών δόμησις σε ακτήνα 30 μέτρων από τον αυλάδο σκοπεί στην προσοδικία του φυσικού περιβάλλοντος, σκοπός «όπως ανέχεται εις πόν ισορροπών και καλύτερη μνημειών αποταλεί λόγο γεννώτερον δημόσιου συμφέροντος, ο οποίος δικαιολογεί την ανάληψη νόμιμης ενδοτικής διοικητικής πράξης».²⁷ Εξάλλου, ήδη από το 1962 η νομολογία επισημαίνει ότι τα δάση και οι δασοειδείς εκτάσεις είναι αναγκαίο «δικαστέες κρατικής μερίμνης» και η διαφράδαση τους συνδέεται με σκοπούς «δημόσιας οφείλειας».²⁸

23. Γ. Δασκαλάκη, 1950.

24. Ι. Τσιβέλεσκου, Ο κριτικός προογμιασμός..., ό.π. παρ. 32.

25. Ν. 2292/1953.

26. ΣΕΕ 598/53.

27. ΣΕΕ 1831/1973.

28. ΣΕΕ 1974/1974.

29. ΣΕΕ 101/1962.

2. ΑΠΟ ΤΟ 1975 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ: Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΜΨΗΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΙΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

2.1. Η νέα χάραξη του συνταγματικού χάρτη και η παραγωγωμομένη συγγένεια των άρθρων 106 και 24 Σ

Με το Σύνταγμα του 1975 καθιερώνεται σαφώς ο κοινωνικός και πατριωτικός χαρακτήρας του κράτους.³⁰ Ανταγωνίζονται κοινωνικά δικαιώματα και προστιθένται ειδικές διατάξεις με τις οποίες η οικονομική ανάπτυξη και το περιβάλλον καθίστανται αναπτυξίμενα κρατικά μέγιστα. Ενώνει της εξάδελφης αυτής, η οποία δεν επανεργάζονταν μόνο στις διατάξεις των άρθρων 106 και 24, αλλά διασχίζεται σε μεγάλο τμήμα του συνταγματικού κειμένου, ανταγωνίζονται μεγάλα περιθώρια παραγωγικού ιδίως των ατομικών ελευθεριών οικονομικού χαρακτήρα, όχι μόνο ενόψει συγκεκριμένων ορθώσεων –κατασκευαστικών, αναγκαστικής συμμετοχή στη διατήρηση για επέκταση έργων κοινής ωφέλειας– αλλά και της φιλοσοφίας από την οποία φράνεται να διαπνέεται ο συνταγματικός νομοθέτης.

Το άρθρο 106, παρ. 1^η του Συντάγματος προβλέπει την υποχρέωση του κράτους, χάριν του γενικού συμφέροντος και της κοινωνικής ειρήνης, να προγραμματίζει και να συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα της χώρας, επιδιώκοντας την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας. Ειδική μνεία γίνεται στην περιφερειακή ανάπτυξη και την οικονομία υπαθών περιοχών (ορεινές, νησιωτικές κτλ.). Παρατέτα, όχι μόνο διατυπώνεται ένας αοριτικός περιορισμός για την ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία, η οποία δεν μπορεί να αναπτύσσεται σε βάρος της εθνικής οικονομίας,³¹ αλλά εισάγονται και θετικοί τοκοι περιορισμοί της ιδιωτικής οικονομίας, με τη δυνατότητα εξαγωγής επιχειρήσεων ή αναγκαστικής συμμετοχής σε αυτές, εφόσον έχουν ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή παρεχούν υπηρεσίες στο κοινωνικό σύνολο έναντι πλήρους τιμήματος.³² Αφετέρου, με την υποχρέωση του οφειδόμενου από έργα κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την ανάπτυξη της χώρας να συμμετάσχει αναγκαστικά στη σχετική διατήρηση.³⁴

Η πτυχή του γενικού συμφέροντος που συνδέεται με αυτό που θα μπορούσαμε

30. Κ. Χουσιόγλου, *Απομυστ και κοινωνικά δικαιώματα*, ό.π. παρ. 11, Κ. Μανιάς, 1981, σ. 154, Δ. Τάκτου, 1988, σ. 93, Α. Μάνεση, *Οι κρίσιμες συντάξεις...*, ό.π. παρ. 325, Π. Δασυρόγλου, 1991 Α', σ. 14, Α. Τέγοντα, 2002, σ. 79 κτ.

31. Γ. Κασσιμάτη, 1986, σ. 229, Σ. Φιλοπόλη, 1985.

32. Άρθρο 106, παρ. 2 Σύντ.

33. Άρθρο 106, παρ. 3 Σύντ., Κ. Παλιολογιάνου, 1981, σ. 265, Α. Μπαρδάνου, 1987, σ. 233, Α. Μάνεση – Α. Μανιάκη – Γ. Παπαδημητρίου, 1991.

34. Άρθρο 106, παρ. 6 Σύντ.

να ονομάσουμε εθνική οικονομική ανάπτυξη κοινωνικού χαρακτήρα ή, πιο απλά, αναπτυξιακό δημόσιο συμφέρον, επιβάλλει συνταγματικά κατοχυρωμένου ειδικού-περους και εντονότερους περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων και εκτός του άρθρου 106. Ενδεικτικά, μπορούν να αναφερθούν η οδύσση αναγκαστικών συνεταξιμών για την εκμετάλλωση πλουτοπαραγωγικής πηγής,³⁵ οι ειδικό περιορισμοί της ιδιοκτησίας για έργα «γενικότερης σημασίας για την οικονομία της χώρας»,³⁶ «κοινής ωφέλειας»,³⁷ ή με «παραρτηρή κοινή ωφέλεια»,³⁸ οι περιπτώσεις του άρθρου 18⁹ αλλά και ο περιορισμός της συνδικαλιστικής ελευθερίας σε «επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου».⁴⁰ Η αντίγωση και μόνον των ως άνω συνταγματικών διατάξεων αποκαλύπτει ότι, στο επικεντρο των περιορισμών της ατομικής σφαιρας χάριν της συλλογικής οικονομικής ανάπτυξης βρισκονται τα θεμελιώδη δικαιώματα οικονομικού χαρακτήρα, δηλαδή η οικονομική ελευθερία⁴¹ και η ιδιοκτησία.⁴²

Εκτός από το αναπτυξιακό δημόσιο συμφέρον το οποίο φραίνονταν πρωτεύον, τουλάχιστον την επάχρη του 1975, ο συνταγματικός νομοθέτης εισάγει και το άρθρο 24 του Συντάγματος, το οποίο, λόγω της δημοσιότητας που απέκτησε στη συνέχεια, δεν χρειάζεται πλέον εισαγωγικής περιγράφης.⁴³ Η αοριτικότητα της νομικής κατασκευής του οικολογικού δημόσιου συμφέροντος είναι παρόμοια με εκείνη που αφορά στην οικονομική ανάπτυξη: Πρώτον, καθιέρωση της προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος ως συνταγματικής υποχρέωσης του κράτους με ειδική μεταχείριση των δασών.⁴⁴ Η υποχρέωση αυτή έχει εξίσως συντονιστικό-οργανωτικό χαρακτήρα στην περίπτωση του χωροταξικού και πολεοδομικού

35. Άρθρο 12, παρ. 5 Σύντ.

36. Άρθρα 17, παρ. 4(γ) και 17, παρ. 6 Σύντ.: δυνατότητα πραγματοποίησης εργασιών και πειν τον περιορισμοί της αποκτησίας, αναλλοίωτη ενυπόθητων ζωνών.

37. Άρθρο 17, παρ. 6 Σύντ.

38. Άρθρο 17, παρ. 7 Σύντ.: δυνατότητα διανομής υπόγειας ορυκτών χωρίς καταβολή αποζημίωσης.

39. Ειδικό ιδιοκτησιακό καθεστώς για στοιχεία του υπόγειου πόσιου και ιδίως μεταλλεία, ορυχεία, ύδατα (18, παρ. 1 Σύντ.) και για λιμνοθάλασσες ή λίμνες (18, παρ. 2 Σύντ.). Ακόμη, ειδική νομοθεσία με περιορισμούς στο δικαίωμα ιδιοκτησίας (συνδουλός κτλ.) για σκοπούς «επιμελέστερης εκμετάλλευσης του εδάφους» και «συστηματικής κατατημής μεγάλης αγροτικής ιδιοκτησίας» (18, παρ. 4 Σύντ.) ή με διάθεση εκτάσεων με ειδικό νόμο για την «εξοικονόμηση εργατακαταβλημένων εκτάσεων αυτής της εθνικής οικονομίας» και για την αποκατάσταση ακτημόνων (18, παρ. 6 Σύντ.).

40. Άρθρο 23, παρ. 2 (β) Σύντ., Α. Κερκιδά, 1987, σ. 273.

41. Ένικά, για την αποκατάσταση ελευθερίας: Α. Μάνεση, 1982, σ. 151, Π. Δασυρόγλου, 1991 Β', σ. 989, Α. Τέγοντα, 2002, σ. 299, Κ. Χουσιόγλου, 2002, σ. 177, Π. Παράδα, 1982, σ. 120.

42. Ένικά για την ιδιοκτησία, Γ. Κασσιμάτη, 1972, Κ. Χοροϊοδή, 1982, σ. 183, Ι. Βαλέντζα, 1987, Π. Δασυρόγλου, 1991, ό.π., παρ. 886, Κ. Χουσιόγλου, 2002, σ. 337, Α. Τέγοντα, 2002, σ. 414, Γ. Δούδα, 1997, Α. Τέγοντα, 2003, Π. Παράδα, 1982, σ. 255.

43. Βλ. Γ. Δούδα, 2003 με παρατήρη βιβλιογραφικές αναφορές.

44. Άρθρο 24, παρ. 1 Σύντ.

οργάνωσής,⁴⁵ δόσεις που υπάγονται στη γυθμιστική αμοιότητα του κέρτους και αποσκοπούν στην «ανάπτυξη»⁴⁶ και «εξισοποίηση»⁴⁷ των οικισμών. Δεύτερον, η επιτεύξη της εν λόγω γυθμιστικής αποστολής του κέρτους συνιστά θεμετό λόγο συγ-θέσεως της ιδιωτικής σχέσης, με την αναγκαστική συμμετοχή των ιδιωτών στην πολεοδομική⁴⁸ ή την ανοχή περιορισμών της ιδιοκτησίας για την προστασία του φυσικού⁴⁹ και του πολιτιστικού⁵⁰ περιβάλλοντος.⁵¹

Η επιλογή του ως άνω λεξιλογίου, και ιδίως των όρων «οργάνωσις, ανάπτυξη, εξισοποίηση, αναγκαστική συμμετοχή» αποκαλύπτουν μια εσωτερική σχέση μεταξύ των άρθρων 24 και 106, η οποία δεν ήταν ίσως εμφανής στους συντάκτες τους ή και ηθελημένη από αυτούς.⁵² Εκείνο που προφανώς δεν μπορούσαν αυτοί να φανταστούν είναι ότι στην αντανακλαστική του οικονομικού με το οικολογικό δημόσιο συμφέρον, παρά τις ενδείξεις, το δεύτερο υπήρξε εντέλει εκείνο που, χωρίς να υπερέχει αξιολογικά, υπετέλεσε τον κυριότερο παρόντα κλήμη της δικαιοσύνης των ιδιωτών την τελευταία τριακονταετία. Για την εξέλιξη αυτή, καθοριστικός παρόντας υπήρξε ο δικαστής του Συμβουλίου της Επικρατείας.

2.2. Η νομολογική συστολή των ατομικών δικαιωμάτων απέναντι στο αναπτυξιακό και το οικολογικό γενικό συμφέρον

2.2.1. Το ιδιωτικό δικαίωμα σε μια «καπιταλιστικά καταπιεσμένη» οικονομία

Ο Έλληνας δικαστής, ιδίως του Συμβουλίου της Επικρατείας, γιγνόμενα αντιλήφθηκε τις συνέπειες της νέας ανόρθωσης της οικονομίας στην οποία προεβή το Σύνταγμα του 1975 και το γεγονός ότι, όπως εύστοχα παρατηρεί η θεωρία «ελευθέριου οικονομία δεν σημαίνει αναγκαστικά και φθελειθήρη οικονομία»,⁵³ αλλά καθιέρωση πλέον ευρύτατης εξουσίας υπέρ του νομοθέτη για τον καθορισμό της οικονομικής πολιτικής.⁵⁴ Εξάλλου, πού γιγνόμενα η πολιτική εξουσία κατέρχεται στη χρήση των νέων παρρησιακών εργαλείων που της παρέθεσε το Σύνταγμα, ακόμη και των πλέον ακραίων, που δεν είναι άλλα από την αναγκαστική συμμετοχή ή και την εθνικοποίηση ιδιω-

45. Άρθρο 24, παρ. 2 στ. Σύντ.

46. Άρθρο 24, παρ. 2 Σύντ.

47. Άρθρο 24, παρ. 4 Σύντ.

48. Άρθρο 24, παρ. 4 Σύντ., Α. Γεωργιάδη - Π. Πασιδανού, 1988, σ. 306.

49. Άρθρο 22 Ν. 1650/86.

50. Άρθρο 24, παρ. 6 Σύντ.

51. Α. Νικολάου, 1990, παρ. 13.

52. Και όμως, ήδη από το 1974, ο Ι. Τριβέζινης (Ο κερταίος προγραμματισμός... ό.π. παρ. 61) συ-

ναγεί τον πολεοδομικό σχεδιασμό με τον κερταίο αναπτυξιακό προγραμματισμό.

53. Α. Μάνεση - Α. Μανταλάκη, 1981, σ. 1199, Μ. Σταθόπουλου, 1981, σ. 517.

54. Σ. Φολογιάτη, 1981, σ. 53.

τικών επιχειρήσεων. Πρώτα, με το ν. 431/76 για το διορισμό προσωπικού επιρρύπου σε τράπεζες και για τον υποχρεωτικό διατάσσισμό του μετοχικού τους κεφάλαιου.⁵⁵ Στη συνέχεια, με το ν. 1386/83 για την αναγκαστική συμμετοχή του κέρτους στο κεφάλαιο των προβαλλιστικών επιχειρήσεων, ο οποίος κλήθηκε συστασιακά από τον αναγκαστικό δικαστή, παρά τις βελούτες συνέπειες που επέφερε επί των δικαιωμάτων των μετόχων, διότι υπέβλεπε στην «εξήγηση και επιβολή των επιχειρήσεων για λόγους γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος, δηλαδή για την προστασία της Εθνικής Οικονομίας και των εργαζομένων από τον κίνδυνο της ανεργίας».⁵⁶

Σε μια άλλη ομάδα ενδίκων διαφορών που απασχόλησαν τη δημόσια ζωή, το αναπτυξιακό δημόσιο συμφέρον χρησιμοποιήθηκε για να εμπλουτίσει εδαφικώς την έννοια της δημόσιας τάξης και για να δικαιολογήσει συνταγματικά την επέμβαση λειψοφειών που διεξάγονταν απεικώς συγκαίνωνες δύνημει του άρθρου 18, παρ. 3 του Συντάγματος.⁵⁷ Για το ίδιο αντικείμενο μερικά χρόνια αργότερα θα κληθεί ό-ρα η επιλογή του νομοθέτη να παραχωρήσει εκ νέου τις αστικές συγκοινωνίες σε κερτακό ΝΠΔ, παραβιάζοντας το σχετικά προνόμιο από τις Συγκοινωνιακές Επιχειρήσεις, τη σύσταση των οποίων είχε προβλέψει ένα χρόνο νωρίτερα, είναι συνταγματικά θεμετή, παρά τις συνέπειες που επέφερε για τα ιδιωτικά δικαιώματα.⁵⁸

Συνεπώς, το άρθρο 106 του Συντάγματος -ή, καλύτερα, το οικονομικό-αναπτυξιακό συμφέρον του συνόλου- δικαιολογούν την εκ μέρους του νομοθέτη συγ-θέση της ιδιωτικής οικονομικής ελευθερίας. Έτσι, είναι δυνατή η νομοθετική πα-ρέμβαση για την ανατροπή των όρων ήδη υφιστάμενης συμβατικής σχέσης ως «ε-ξαιρετικό μέτρο», το οποίο δικαιολογείται «για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέ-ροντος όπως είναι η βλάβη της εθνικής οικονομίας».⁵⁹ Συνεπώς, «προβλεπεται, για λό-γους δημοσίου συμφέροντος, η δυνατότητα γυθμιστικής επιμέλειος του κέρτους με τον καθορισμό ανώτατου ορίου ποσού ή ποσοστού διδάκτρων που καταβάλλονται στα ι-διωτικά εκπαιδευτήρια για την αποτροπή υπεργέρου επιβαρύνσεως των χρησιμοποιο-ύτων τις υπηρεσίες των εκπαιδευτηρίων αυτών»⁶⁰ ή και η αναγόρευση συνομολόγη-

55. Α. Γεωργιάδη, 1988, σ. 482, Α. Μάνεση - Α. Μανταλάκη, ό.π., Γ. Παπαδημητρίου, 1986, σ. 1561, Α. Αργυριάδη - Α. Γεωργιάδη, 1988, σ. 56.

56. ΣΤΕ ΟΛ 1094/87, ΤοΣ 1988.279, βλ. και ΣΤΕ 150/1999.

57. ΣΤΕ 957/78, κίνδυνος δημόσιας τάξης «ανά την αληθή της εν λόγω διατάξεως έννοια, όσον να θεω-ρηθεί και η επαλή σφαιράς διαταξέσεως της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της χώρας».

58. ΣΤΕ 3818/1997, ΔΕΕ 1999, σ. 875, ΤοΣ 1998.376, ΣΤΕ 2100/1998, ΝοΒ 2000, σ. 129.

59. ΣΤΕ (ΟΛ) 1910/2001: «Έτσι η σύνταξη ή η παράταση συμβάσεως παροχής εξαιρέτικης δημόσιας κτιμίας με όρους χωροταξίας και συνταξιακής βλαπτικώς για την εθνική οικονομία, στην εξουσιοδότηση της ο-πίας συμβάλλει, μεταξύ άλλων, η ορθολογική και προσοδοφόρα παραγωγή αντίταξής της χώρας, συνιστά λό-γο δημόσιου συμφέροντος που δικαιολογεί, κατ' αρχήν, την αναγκαστική αναπροσαρμογή ή και την κατάργη-ση της συμβάσεως από το νομοθέτη».

60. ΣΤΕ 362/1989, ΣΤΕ 1552/1994. Στις περιπτώσεις αυτές, η δημόσια οικονομική προτερύση χάνει τον κερταίο του συνόλου υποκαταστά την ατομική σκέψη και σε Στήματα όπως είναι ο καθορισμός της τιμής μισθών ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας: «Διός ποίο και για να είναι αναπτυξιακά θεμετή η κερτακή παρέμβαση στον καθορισμό των διδάκτρων, πρέπει το ύψος αυτών να μην είναι κατώτερο του νό-

της και καταβολής αυξήσεων αποδοχών στους εργαζόμενους χάρη της εθνικής οικονομίας.⁶¹

Περατέτοι, όπως ήδη εξηγήθηκε, πλείστες συνταγματικές διατάξεις προβλέπουν ιδιαιτέρως εκτεταμένους περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας για αντισυνταγματικούς λόγους. Ήταν λοιπόν αναμενόμενο ο ακριβής δικαστής να μην εγείρει ιδιαίτερα προσοχήματα στην εφαρμογή των διατάξεων αυτών κατ'επίκληση κάποιας άξιας προστασίας ιδιωτικής σφαιράς του ατόμου. Αντίθετως, πλώρα είναι η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας με την οποία επικυρώνεται η κριτική αναλόγουιαντων για λόγους δημοσίας ωφέλειας, η οποία συνίσταται «στην προσαγωγή της εθνικής οικονομίας ή άλλου δημοσίου συμφέροντος».⁶² Η αντισυνταγματική προβληματική ως λόγος στέησης της ιδιοκτησίας είναι ιδιαίτερος είδησης στις περιπτώσεις που η απαλλοτρίωση κηρύσσεται υπέρ ιδιωτών, συνήθως επενδυτών⁶³ ή δημοσίων επιχειρήσεων.⁶⁴ Ο δικαστής δεν φέρει αντιρρήσεις επί της ουσίας, αρχεί να τηρούνται οι προϋποθέσεις της αιτιολογίας ως προς τη συνδρομή της δημοσίας ωφέλειας και τη δυνατότητα κάλυψής της αποζημίωσης.⁶⁵

Ο δικαστικός έλεγχος επί του αντισυνταγματικού δημοσίου συμφέροντος ως λόγου περιορισμού των δικαιωμάτων είναι «αμφιλεκτικό» στενός.⁶⁶ Για παράδειγμα, η στήριξη του παρονομαστικού-αντισυνταγματικού χαρακτήρα της ιδιωτικής επένδυσης⁶⁷ ή ο αξιολογικός χαρακτήρας βιομηχανίας και το κατά πόσο αυτή συμβάλει ουσιαστικά στη βιομηχανική ανάπτυξη της πατρίδας,⁶⁸ κρίσεις οι οποίες δικαιολογούν την αναγωγή προνομίων ή τη συντέλεση απαλλοτρίωσης, θεωρούνται παραδοσιακά ότι εκφεύγουν του δικαστικού ελέγχου. Θα πρέπει να αναζητήσει κανείς εμφανώς ακραίες περιπτώσεις σιδηρών της ιδιωτικής ελευθερίας για να συνατήσει την απόρριψη εκ μέρους του Συμβουλίου της Επικρατείας της αντισυνταγματικής επιχειρηματολογίας της διοίκησης. Όπως στην περίπτωση μέτρου με το οποίο εφεβλήθη στις εταίες εμπορίας πετρελαιοειδών ανώτατος αριθμός βυτιοφόρων ιδιωτικής χρήσης που αυτές μπορούν να έχουν στην κυριότητά τους, το οποίο κρίθηκε ότι δεν

στοις παραγωγής και διαθέσεως των υπηρεσιών ενός αερολιμένα οργανωμένου εκπαιδευτηρίου, όπως το κείμενο αυτό διαμορφώνεται κάθε φορά ενόψει συγκεκριμένων, κατά τόπο και χρόνο, οικονομικών και τεχνικών συνθηκών».

61. ΣΔΕ (ΟΛ), 2289/1987, ΝοΒ 1987, σ. 1096, Δνη 1988, σ. 1256.

62. ΣΔΕ 1449/1979, Βλ. Ν. Αλιβιζάτου, 1993, σ. 8, Π. Δαγανάου, 1991, Β, σ. 733, Π. Παλαρά, 1982, σ. 264, Κ. Χορομίδη, 1996, σ. 949, Κ. Χορομίδη, 2000, Γ. Δρόσου, 1997, Δ. Φιλίππου - Α. Ραζού, 1998, Α. Γεγοντα, 2003, σ. 33.

63. ΣΔΕ 3704/1977, ΣΔΕ 2780/1986, π.χ. για τουριστική ανάπτυξη. ΣΔΕ 2980/83.

64. ΣΔΕ 1337/82, υπέρ ΟΤΕ.

65. ΣΔΕ 4672/83, ΣΔΕ (ΟΛ) 3452/2000, βλ. Α. Γεγοντα, ό.π. σ. 38, Κ. Χυροπόπουλου, 2002, σ. 366.

66. Βλ. πάλιν, Ι. Τσιβελιανάκη, 1979, σ. 169, Μ. Βροντάκη, 1986, σ. 311, Β. Βουτσάκη, 1998, σ. 387, Βλ. και Γ. Δρόσου, 1996, σ. 501 επ.

67. ΣΔΕ 4617/76.

68. ΣΔΕ 3665/1987, ΣΔΕ 2457/1982, Π. Παλαρά, 1982, σ. 266.

δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος, παρά την προσηύθετα της διοίκησης να συνδέσει το μέτρο με την ανάγκη διατήρησης των ενεργειακών αποθεμάτων της χώρας και την εθνική οικονομία.⁶⁹

2.2.2. Οι «πράξεις» επιθέσεις κατά του ατομικού δικαιώματος: ο περιβαλλοντικός «έμπικος χώρος»

Εάν η κρίση των θεμελιωδών δικαιωμάτων για λόγους που συναρτάται με το αντισυνταγματικό δημόσιο συμφέρον ήταν μάλλον αναμενόμενη και συνιστά τη λογική ακολουθία των συνταγματικών εξελίξεων που προαναφερθήκαν, δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί το ίδιο και για τις αβλαβείς που υφίστανται τα ίδια δικαιώματα χάρη της περιβαλλοντικής προστασίας. Η ένταση και η έκταση των οικολογικών επιθέσεων από τις οποίες βλάπεται το πεδίο των δικαιωμάτων αυτών την τελευταία δεκαετία δύσκολα μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων, ακόμη και με την πλέον μέγιστη δυνατή αντίληψη του άρθρου 24 του Συντάγματος. Και όμως, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας -στην οποία αναλογεί η μερίδα του λέοντος τόσο της τιμής όσο και της ευθύνης για την εξέλιξη αυτή- ιδιαιτέρως posteriori σε ανταποδοτική με το γόημμα των συνταγματικών γυμνάσεων, κάθε άλλο παρά εξουσιαστική ή αυτυνταγματική μπορεί να θεωρηθεί. Εάν ξενίσει ενόψει, τοίς δεν οφείλεται τόσο σε κάποιες ακραίες και ίσως απγχείς δικαστικές λύσεις -οι οποίες είναι μοιραίο να παρασχεθούν σε μια τόσο πλούσια και «ευαίσθητη» νομολογία- αλλά στο ότι συγκροτούνται με την παραδοσιακή και ίσως υπεργολική προσήλωση του Έλληνα (νομικού και μη) στην ατομικιστική διάσταση της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας, προσήλωση η οποία παραπέμπει στο ius usendi et abususendi του Ρωμαϊκού Δικαίου.

Σε ό,τι αφορά σε αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί «οικολογικό» δημόσιο συμφέρον, δεν ανήκει στις προθέσεις μου να καταγγείλω τις πάμπολλες δικαστικές αποφάσεις που βρήκαν το δικαίωμα του ιδιώτη να υποχωρεί μεροστία στην ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος.⁷⁰ Οι αποφάσεις αυτές σπηλέρθηκαν πάντως εξαρχής λίγο έως πολύ, στην ίδια συνολογική αρετηρία. Με το άρθρο 24 Σ το περιβάλλον έχει «ανταθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό»,⁷¹ για την προστασία του οποίου ο συνταγματικός νομοθέτης δεν αρκέστηκε στην πρόβλεψη δυνατότητας να θεσπίζονται μέτρα «αλλά επέβλε στα όργανα που έχουν τη σχετική αρμοδιότητα να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για τη διατήρηση του προστατευόμενου

69. ΣΔΕ (ΟΛ) 2614/89, Βλ. ακόμη την ΣΔΕ (ΟΛ) 3046/1992, ΤΟΣ 1992/571, σχετικά με τα περιβάλλοντα συνταγματικών αντισυνταγματικών επιθέσεων που συντάθηκαν επί δικαιοσύνης και προστασίας για από το άρθρο 107 Σύντ.

70. Α. Καλλία-Αντωνίου, 1999, της ίδιας, Πεδάκ 1999, σ. 182.

71. Ενωτικός ενδοδικά, ΣΔΕ (ΟΛ) 2537/1996, (ΟΛ) 3478/2000, Γ. Σούνη, 2003, σ. 27 επ.

αγαθού και, ειδικότερα, να λαμβάνουν τα απαιτούμενα νομοθετικά και διοικητικά προληπτικά και καταστασιακά μέτρα, παρεμβαίνοντας στον ανεγκάιο βελθό και στην οικονομική ή άλλη σφαιρική ή συλλογική δραστηριότητα.⁷²

Χαρακτηριστική περίπτωση ανάλογης της ιδιωτικής οικονομικής δράσης χείρας της περιβαλλοντικής προστασίας είναι ο νομοθετικός και νομολογιακός περιορισμός της δυνατότητας εκσυγχρονισμού βιομηχανικών επιχειρήσεων, οι οποίες βελώκονται εντός της περιβαλλοντικά και οικιστικά υποβαθμισμένης περιοχής της Αττικής. Έτσι, έγινε δεκτή αίτηση ακυρώσεως κατά άδειας εκσυγχρονισμού βιομηχανικής επιχείρησης επειδή δεν συνεκτιμήθηκε επαρκώς ο παρόντας του φυσικού περιβάλλοντος μέσω της διατυπώσεως ειδικής απολογίας⁷³ ή λόγω παράβασης εκπόνησης Μέλετης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων⁷⁴ ή ακόμη διότι ο εκσυγχρονισμός συνεπαγόταν την αύξηση της παραγωγής της βιομηχανικής μονάδας, γεγονός το οποίο, κατά τα διδωγμάτα της κοινής πείρας, οδηγεί σε επιβαρυνση του περιβάλλοντος.⁷⁵

Συνταγώς, ο ανώτατος ακυρωτικός δικαστής θεωρεί καθ' όλα νοητό να θεωρηθώνται περιορισμοί στην ιδιοκτησία ή σε οικονομικές δραστηριότητες που συνδέονται με την εκμετάλλευση της ιδιοκτησίας χείρας της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Όπως στην τουριστική και οικιστική χρήση γηπέδου το οποίο βελώκεται εντός τόπου αναπαγωγής της θαλάσσιας χελώνας Caretta Caretta, για να αναβήθουμε την πιο γνωστή ίσως νομολογία για το θέμα.⁷⁶

Το Συμβούλιο της Επικρατείας προχωρεί όμως και παρατέρα, εμπλουτίζοντας το ρηθμιστικό και εννοιολογικό περιεχόμενο του άρθρου 24. Δεν αρκείται να αξιώνα με ουδέτερο τρόπο την παρεμβατική και ρηθμιστική λειτουργία της πολιτείας, αλλά με τη νομολογία για το περιβαλλοντικό κεκτημένο⁷⁷ προδιορίζει αξιολογικά τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας αυτής, εξιώνοντας τη δυνατή βελώωση των περιβαλλοντικών δεδομένων και επιβάλλοντας με αυτόντο τρόπο την απαγόρευση υποβίθμισής τους. Η νομολογία αυτή αφενός περιορίζει ακόμη τα περιθώρια άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων οικονομικού χαρακτήρα—αποδομιμής οντας με τρόπο συχνά αιχλώνο την ανοικτοδόμηση ακανώντων⁷⁸ ή την άσκηση παραγωγικών ή άλλων⁷⁹ δραστηριοτήτων λόγω της υποβίθμισής που συνεπάγονται—αφετέρου,

72. ΣπΕ (ΟΑ) 810-1/1977, ΣπΕ 2731/1997, ΣπΕ (ΟΑ) 013/02.

73. ΣπΕ (ΟΑ) 2990/1988, ΝοΒ 1988, σ. 972, ΤοΣ 1988, σ. 510.

74. ΣπΕ (ΟΑ) 2755/1994, ΑΔΑφ 1995, 66, ΤοΣ 1995/179, ΝοΒ 1996, σ. 277, ΣπΕ (ΟΑ) 2537/1996, Αφί 1996/1043.

75. ΣπΕ 420/1997, 767/1998, 3065/2001.

76. ΣπΕ 695/1986, ΣπΕ 1821/1995. Βλ. Μ. Αναλεμή, 1996, σ. 189 επ.

77. ΣπΕ (ΟΑ) 10/88, 1159/1991, ΟΔ 106/91, Βλ. Τ. Σαούτη, ό.π. σ. 129 επ.

78. ΣπΕ 5879/1995, για την αύξηση του ποσοστού κατώτατης οικιστικού, ΣπΕ 10271/1999, για αντίθεση του συντάξου δόμησης, ΣπΕ (ΠΕ) 641/1992 και ΣπΕ (ΟΑ) 1731/1998, ΑΔΑφ 1998/1441, για παρεμπόδιση στην αγορά τριών οικοπέδων, ΣπΕ 2861/1993, για παρεμπόδιση γεννάς.

79. ΣπΕ 2242/1994, για τη δημιουργία υπόγειου στρώματος επιβλήτους ασφαλίστων στο Μέγαρο Μουσικής.

ενοχία το δικαστικό έργο, δεδομένου ότι η τήρηση του κεκτημένου «υπόκειται στον ομακό έλεγχο του δικαστή, ο οποίος οφείλει, βάσει των δεδομένων της κοινής πείρας, να σταθμίσει σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση κατά πόσο υποβαθμίζεται το περιβάλλον»,⁸⁰ να γίνει δηλαδή ο κριτής κατά πόσον επέχεται βελώωση ή υποβίθμισή.

Η πρόθεση του Συμβουλίου της Επικρατείας να διαστείλει διαμέσου του άρθρου 24 την περιβαλλοντική προστασία στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, ιδίως ένωπι της δράσης των ιδιωτών, ανωδεικνύεται με τον πλέον ανάγλυφο τρόπο στη νομολογία για τα δόση.⁸¹ Η αιχλώνη μέχρι πρότινος απαγόρευση μεταβολής του ποσοστού των ιδιωτικών δασιών⁸²—η οποία ισοδυναμούσε με πλήρη αποδυνάμωση της δυνατότητας εκμετάλλευσης των ιδιοκτησιών αυτών—αποτέλει το χαρακτηριστικό στοιχείο αλλά όχι βεβαίως το μοναδικό παραδείγμα.⁸³

2.3. Σε διασταυρούμενα πλάγια η ιδιοκτησία μεταξύ οικονομολόγων και οικολόγων.

Συγκεκριμένη και κρίσιμη αποτίμηση των επιπτώσεων του συνταξιακού και του περιβαλλοντικού δημόσιου συμφέροντος επί των ατομικών οικονομικών δικαιωμάτων

Από την ανάληψη που προτηρήθηκε, προέκυψαν τέσσερα αντίπλάγια ζήτητη: α) ανάπληξη—οικονομική ελευθερία, β) ανάπληξη—ιδιοκτησία, γ) περιβάλλον—οικονομική ελευθερία και δ) περιβάλλον—ιδιοκτησία. Μια στενότερη εξέταση των επιπτώσεων οχέσεων μεταξύ των ζυργών αυτών αποκαλύπτει τα εξής: Πρώτον, οι προοφώδες που υφίστανται η ατομική σφαιρία από τη δημόσια περιβαλλοντική δράση είναι εντονότερες από εκείνες που εφείδονται στην επιδιωχτή συνταξιακών οκωτών. Δευτέρον, οι σημαντικότερες προοφώδες έχουν ως προοφωτικό τηγ χόσπητα, κάπη το οποίο οήνοχη έχει και θεωρητικό ενδιαφέρον. Κοιτολόγως, τόζητος στο οποίο εξδηλώνεται με τον πλέον εκτεταμένο τρόπο η περιοριστική λειτουργία του δημόσιου αμμορέοντος επί του ιδιωτικού είναι εκείνο μεταξύ περιβαλλοντος και ιδιοκτησίας. Οι παραπάνω παρατηρήσεις χείρημα είναι να φηπιστούν με τις ακόλουθες οχέσεις:

Κατ' αρχάς, οι πείσεις που όχεται η ιδιοκτησία από το συνταξιακό γενικό σμη-

80. ΣπΕ (ΟΑ) 10/88.

81. Βλ. Τ. Σαούτη, ό.π. σ. 53 επ., Ε. Α. Μπαλά, 1998.

82. ΣπΕ (ΟΑ) 3754/1981, ΣπΕ 2196/82, 4005/83, 1009/87, 884/87. Η αιχλώνη αυτή θέση συνταξιακής με την ρηθωμένη συνταξιακή αναβίωση, αλλά και την από αυτή, με την ΣπΕ (ΟΑ) 1675/1999.

83. ΣπΕ 2435/1993, ΣπΕ 1158/1988, Μπαλά, ό.π. σ. 316, ΣπΕ 1986/2002, Παράν 2/2003 351. Ακόμη και στις παραπάνω όπου είναι δυνατή η μεταβολή του ποσοστού των δασών ή δασικών εκτάσεων για αναπείστικους λόγους, θα πρέπει να αποδεικνύεται ότι η θυσία της άσκησης βελώωσης αναστέλει το μόνο ρηθωμένο μέτρο για την αναπείστικη του σχετικού λόγου δημόσιου συμφέροντος, και μάλιστα με τη μακροπρόθενη δυνατή αναβία δασικού πόλουτος. Είναι σαφές ότι η αξία αμυγλής ιδιωτικών συμφερόντων δεν λαμβάνεται υπόψη κατά την ως άνω εκτίμηση.

φέρουν είναι μεγαλύτερες από εκείνες που ασκούνται για τον ίδιο λόγο σε βάρος της οικονομικής ελευθερίας, εντείνονται δε το πέρασμα και χρόνου. Του λόγου το αληθές καταδεικνύει αφενός η εισαγωγή ειδικού κανονιστικού πλαισίου για τις αλληλοεπιδράσεις που αφορούν στα ολιγοπωλιακά έργα,⁸⁴ αφετέρου, η τελευταία συντηματική αναθεώρηση του άρθρου 17Σ σε σχέση με τον κριτήριο χρόνου υπολογισμού και το είδος της αποζημίωσης, αλλά και τη δυνατότητα κατάληψης του ακινήτου πριν από την καταβολή της.⁸⁵ Συναφώς, η άρνηση του συντηματικού νομοθέτη να διενεργήσει επέκταση στο πεδίο του άρθρου 17Σ εμπόδιζαν και τα εννοιακά δικαιώματα, παρά τις εξελίξεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο,⁸⁶ επιπέδους με τρόπο αργητικό τα περιθώρια άμυνας των ιδιοτών απέναντι σε αναπτυξιακές παρεμβάσεις του κράτους.⁸⁷ Γενικότερα, η ιδιοκτησία ως έννοια, ως θεσμός και ως δικαίωμα⁸⁸ φαίνεται πιο επιρρεπής σε περιορισμούς από την ιδιωτική ελευθερία, κάτι το οποίο πάντως συνάδει με την όλη οικονομία ακίνητη και των πλάγιων φενομένων συστημάτων.

Όπως και στην περίπτωση της αναπτυξιακής δράσης του κράτους, περαιτέρω των πτυχών του ιδιοτικού σημειώμενος εκείνη που θίγεται περισσότερο από τις δημόσιες παρεμβάσεις χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος είναι εκείνη της ιδιοκτησίας. Η «περιβαλλοντική» προσοβλή της ιδιοκτησίας⁸⁹ είναι και εντοπισμένη από την αντίστοιχη «αναπτυξιακή» προσοβλή για τους ακλόουθους λόγους:

Πρώτον, στις περιπτώσεις όπου το δικαίωμα κυριότητας υποχρεώνει χάριν της προσαγωγής της εθνικής οικονομίας (κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής), δηλαδή για την προαγωγή των δημόσιων συμφερόντων, η αποδυνάμωση του δικαιώματος αυτού είναι εκ των πραγμάτων αποδεδειγμένη, δηλαδή συντελεί σε ολοκληρωτική στέρηση της ιδιοκτησίας, οπότε και ενεργοποιείται εκ του Συντάγματος ο θεσμός της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Ως εκ τούτου, προϋπόθεση της προσοβλής του εν λόγω δικαιώματος, έστω και για αναπτυξιακούς σκοπούς, καθίσταται η πλήρης και μάλιστα προ-

84. Ν. 2598/1998, 2730/1999, 2741/1999, 2819/2000, 2882/2000. Γενικά, για τα νομικά ζητήματα που ανέκυψαν κατά την προετοιμασία των Ολιγοπωλιακών Αγώνων, βλ. Γ. Γιαννικωπούλου & Ε. Τσοβό, 2001, Ε. Τσοβόβ, 2003, σ. 42.

85. Γ. Τζαματζή, 2001, Α. Τέγοντα, Η συντηματική προστασία..., ό.π.

86. Σύμφωνο με την κατάσταση για δεκαετίες νομολογική άποψη (ΣΥΕ 2708/1991, ΕΑΔ 1992/456) και παρά την αντίθετη θέση της θεωρίας (Π. Δαγδύγλου, 1991 Β', σ. 901, Γ. Δρόσου, 1997, σ. 105, Κ. Χριστοφίτου, 2002, σ. 346 επ.), στο πεδίο του άρθρου 17 Συντ. δεν εμπόδιζαν τα εννοιακά δικαιώματα. Τα τεκμήρια χρέονα, υπό την επίδραση της νομολογίας του Διοικητικού και με βάση την επιμέλεια του Πρωτοδικού Ελευθερίου της ΕΣΔΑ, τα Δικαστήρια κινήθηκαν, όχι πάντως με συνέπεια και με τρόπο μη ανατρεπτικό, προς την κατεύθυνση της διεκδίκησης που απορρέει από το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και στο χρόνο των εννοιακών δικαιωμάτων (βλ. ΑΠ (ΟΛ) 401/1998, ΑΠ 1465/2001, contra ΑΠ 432/2002, για το ζήτημα βλ. Α. Τέγοντα, Η συντηματική προστασία της ιδιοκτησίας, ό.π. σ. 11 επ.). Α. Παπακωνσταντίνου, 2002, σ. 411.

87. Ν. Αλιβιζάτου, 2001, Ε. Βενιζέλου, 2002, σ. 197 επ., Ξ. Κορναίδη, 2002.

88. Βλ. Γ. Δρόσου, 1997, σ. 15-40, 131-137.

89. Α. Κοινηγού, 1992, σ. 251, Γ. Τασιόπουλου, 1998, σ. 41, Γ. Δρόσου, 1997, σ. 185 επ., Ξ. Κορναίδη, 2003.

νομήνη καταβολή αποζημίωσης στο θιγόμενο ιδιοκτήτη, γεγονός το οποίο αποκαθιστά τις ισορροπίες στη διακυστική μεταξύ ιδιωτικού και γενικού σημειώμενος. Αντιθέτως, η συντηματική πλειοψηφία των βουλευτών τις πιο πολλές φορές, εκπτώσεων της ιδιοκτησίας για λόγους προστασίας του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος⁹⁰ θεωρείται ότι δεν άλλαξε προσοβλή του πτυχίου του εν λόγω δικαιώματος, οπότε και συνατά θεμελιώδη περιουσιολογία του τελευταίου χάριν του δημοσίου σημειώμενος. Για να καταλήξει στο σημείωμα αυτό, ο ακαδημαϊκός δικαστής προέβη στο συνδυασμό της διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 24 Σ με μια σταθμιακή επιμέλεια του άρθρου 17Σ. Οι πλέον γνωστές και σημαντικές ως προς τις πρακτικές συνέπειές τους εφαρμογές της νομολογιακής αυτής τάσης είναι οι αποφάσεις με τις οποίες επικυρώνεται η θέσπιση σχεδόν αδιάπτων περιορισμών δόμησης και εκμετάλλευσης ακινήτων που βλίσκονται εκτός σχεδίου, διότι έχει κριθεί πως οι εκπτώσεις αυτές «έχουν, από τη φύση τους, ως προσοβισμό την αγροτική, κτηνοτροφική ή άλλη μορφή σχετική εκμετάλλευση και όχι την αστική (οικοδομική)».⁹¹

Αντίθετον, ο ακαδημαϊκός δικαστής φαίνεται να υποβελεί παρ'ότι πιο εκτεταμένες περιορισμούς επί των ατομικών δικαιωμάτων για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος σε σχέση με εκείνους που επιβάλλονται για αναπτυξιακούς σκοπούς, διότι διακρίνεται από μια εκδοχή πλάγιες φορές επιφωρολογικότητα, εάν όχι δημοσιότητα, απέναντι στην αποτελεσματικότητα και στις καλές προθέσεις των υπόλοιπων δημόσιων οργάνων που είναι επιφορτισμένα με την οικονομική λειτουργία του κράτους. Πράγματι, το Συμβούλιο της Επικρατείας θεωρεί το ζήτημα του περιβάλλοντος ως το πλέον ενδοίθητο και επιρρεπές σε ύποπτες μεθοδεύσεις και παραλείψεις εκ μέρους της διοίκησης και του νομοθέτη. Δεν είναι τόσο η έλλειψη αποτελεσματικών διοικητικών δομών που αιτιολογεί τη στάση αυτή όσο η ανταρξία οικονομικής συνειδίχησης της ελληνογενούς κοινωνίας, η οποία οδηγεί συχνά σε συμπαιγνία των ιδιωτικών και των δημόσιων φορέων για την υποβίβωση του περιβάλλοντος και την προώθηση ιδιοτελών σκοτών. Αντίθετα με το «αναπτυξιακό» δημόσιο σημειώμενος, το οποίο συχνά προωθείται μέσα από την αγαστή συνεργασία ιδιωτικών παραγόντων και κράτους, δεν υφίσταται εκ των πραγμάτων αντίστοιχα θεσμικά αντίβαρα στην περίπτωση στρεβλής υπηρετήσεως του «περιβαλλοντικού» δημόσιου σημειώμενος εκ μέρους των αχμοιδίων αχρών. Ως αντίδοτο στον κίνδυνο αυτό, ο ακαδημαϊκός δικαστής, κατ' επιλογή του άρθρου 24 Συντ., επιβάλλει ακριβείς ή και αδιάπτους απαγορεύσεις, οι οποίες απευθύνονται αδιακρίτως στις δημόσιες αρχές και στους ιδιώτες. Όταν το Συμβούλιο της Επικρατείας αποδοκιμάζει

90. Για τους θεματικούς περιορισμούς που συνεπάγεται η κήρυξη χρόνου ως αρχαιολογικού, βλ. ΣΥΕ (ΟΛ) 969/1998.

91. ΣΥΕ 1821/1995, ΣΥΕ (ΟΛ) 695-6/1986, ΣΥΕ 1169/1994, ΣΥΕ 3067/2001. Για τη συμβατότητα της απαγόρευσης καταρτίσεως της γης με το άρθρο 17 Σ, διότι δεν οδηγεί σε εκμετάλλευση της ιδιοκτησίας, βλ. ΣΥΕ (ΟΛ) 1029/1985.

ως αντιανταρσιακούς τους θεσμούς της μεταποδός συντελεστή διόμησης⁹² ή του αποχαρακτηρισμού δεσφθέντων αγρών⁹³ ή αναδασωτέων εκτάσεων,⁹⁴ δεν το κάνει διότι θεωρεί ότι οι θεσμοί αυτοί αντιβάνουν αυτοί καθ'αυτοί στο νησιωτικό συ- νταγματικό πλαίσιο, αλλά διότι αμφισβάζει σοβαρά ως προς τον τρόπο εφαρμογής τους στην πράξη. Η προσέγγιση αυτή μεταφράζεται μοιραία σε όλο και μεγαλύτε- ρους περιουσιακούς, ιδίως στην άσκηση του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας.

Τέλος, είναι κρίσιμο να τονιστεί ότι οι ανωτέρω συζητησμοί –η περιβαλλοντική προστασία πλήττει εντονότερα τα ιδιωτικά συμφέροντα από ό,τι η κρατική ανα- πτύξιμη δράση, η ιδιοκτησία πλήττει εντονότερα από την οικονομική ελευθε- ρία– επιβεβαιώνονται αλλά και εξηγούνται από τη διαδρομή του δικαίου σε υπε- ργεωμάση εμπειρο. Ένω από τα πλέον αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά του νομικού μας συστήματος μετά το 1975 είναι η εξάδραση του από εξαιρετικές έννοιες τά- ξεις.⁹⁵ Το ακριβές στίγμα στις σχέσεις μεταξύ ιδιοκτησίας, οικονομικής ελευθερίας, γενικής οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος δεν προσδιορί- ζεται αποκλειστικά από τα άρθρα 5, 17, 24 και 106 του Συντάγματος, αλλά και σε συ- νάρτηση με τις διατάξεις και τη νομολογία της Ενωσιακής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΣΔΑ) και της κοινοτικής έννοιας τάξης. Παράγεται λοιπόν ότι, μπορεί μεν το ελάνγκο δικαίο, ιδίως μετά το 1980, να επιηρείζεται σημαντικά από διεθνή fora τα οποία διατρέχονται από τις αρχές του φιλελευθερισμού –σε αντίθεση με το «καλυπτό», αμυγώς εθνικό σύστημα που προϋπήρχε του 1975– η εξέλιξη όμως αυτή δεν επέδρασε ανασχετικά, τουλάχιστον ουσιαδώς, στη σημερινή κατάσταση της ατο- λυτης των οικονομικών ατομικών δικαιωμάτων. Εξέλλου, είναι χαρακτηριστικό ότι όσον αφορά στο αντικείμενο της παροχής έργων, το δικαιο Στρασβούργου αρνείται Βρυξέλλων-Δουβελιούργου αρνείται λειτουργεί με τρόπο μάλλον παρα- ρηρησιακό. Στο σύστημα της ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνεται εθέως η οικονομική ε- λευθερία σε αντίθεση με την ιδιοκτησία, η οποία ορίζεται με τρόπο διαστρωμάτω.⁹⁶ Στους αντίποδες, η Συνθήκη ΕΚ αδιαφορεί για το ~~αποχαρακτηρισμό~~ ⁹⁷ αλλά εν- διαφέρει ενάτως για ορισμένες πτυχές της οικονομικής ελευθερίας, εκείνες ι- δίως που συνδέονται με την ελεύθερη κυκλοφορία και την εξισωρόση όσον αφορά ανταγωνισμό.⁹⁸ Εξέλλου, σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ, η Ευρωπαϊκή Ένωση γυθί-

92. ΣΔΕ 1310/1995, ΣΔΕ (ΟΔ) 1071/1994, ΣΔΕ 2299/1996, ΣΔΕ (ΟΔ) 6070/1996.

93. ΣΔΕ 1328/1995: διάταξη που επιρεείται υπό προϋποθέσεις την εκχώρηση δεσφθέντων αγρών με σκοπό την αργονική τους επεξεύσηση κήφρα συντονισματική.

94. ΣΔΕ (ΟΔ) 2778/1988, Αγιλ.1988.801, Νοβ 1988.1501, Βλ. σκόμη, ΣΔΕ 1060/2000.

95. Κ. Χουδούργου, 2002, σ. 13 ετ., Ε. Ρούκουνα, 1995, Ε. Μίλα, 2000, σ. 841, Π. Σάτρου – Π. Μοσχι- δου – Σ. Μάργου, 2001, σ. 823.

96. Τ. Μητροπούλου, 1987, σ. 217, Σ. Ματθία, 1999, Α. Παπακωνσταντίνου, 2002, σ. 411, Γ. Δούρου, 1997, σ. 41 ετ.

97. Αρθρο 295 Συνθήκη: Η παροία Συνθήκη δεν προδράει με κανέναν τρόπο το καθύριος ιδιο- κρησία στα ακτήνημα, Βλ. ΔΕΚ C-309/96, Annibaldi, Σιδ., 97 I-7493.

98. Αρθρο 28α και 81α Συνθήκη.

ζει και ζητήματα που ανάγοντα στη δημόσια δράση, δίνοντας πλέον ιδιαίτερη έμ- φραση στην περιβαλλοντική προστασία.⁹⁹ Από το συνδικακό και την αλληλεπύδα- ση των ανωτέρω προκλήτων τα ακούουθα: Οι εθνικές επιμεύσεις στην οικονομική ελευθερία χύθων του αναπτυξιακού δημοσίου συμπερόνος κωδύνειον σε πολ- λές περιπτώσεις να θεωρηθούν αντίθετες με την κοινοτική αρχή της ελεύθερης κυ- κλοφορίας,¹⁰⁰ όπως συνέβη στην περίπτωση των αναγκαστικών εξεργούων επιρε- θήσεων,¹⁰¹ ενώ αντίκεινται πλέον στη Συνθήκη ΕΚ οι κρατικές ενυχύσεις της ιδιο- κτηής οικονομίας,¹⁰² Αντίθετος, η κοινοτική έννοια τάξη θεωρεί δικαιολογημένους τους περιουσιακούς στην οικονομική ελευθερία, οι οποίοι επιβαλλόντα χύθων της προστασίας του περιβάλλοντος,¹⁰³ ενώ δεν αποκλείεται ορισμένοι από αυτούς να ε- δράζοντα εθέως στο Κοινοτικό Δικαίο. Συνεπώς, το δικαίο στην ιδιοκτησία που ενδέχεται να νηίσταται προσφάξ για λόγους περιβαλλοντικής προστασίας που αποδέχονται τόσο από το εθνικό όσο και από το Κοινοτικό Δικαίο και η μόνη υπε- ργεωμάση προστασία που μπορεί να ανάξηρηθεί είναι εκείνη ενώπιον των οργάνων του Στρασβούργου. Και πάλι όμως από περιουσιακούς της ιδιοκτησίας για λόγους δη- μόσιου συμφέροντος, όπως είναι βεβδώς εσένοι που άπτοντα της διαφράδαξης του περιβάλλοντος, δεν θεωρείται ότι αντίκειντα στα θεμελιώδη έννοια αγαθά που κα- τοχύνοντα από το πρώτο Προτόκολλο.¹⁰⁴ Σε κάθε περίπτωση πάντως, το Δικα- στήριο του Στρασβούργου έχει μέχρη σημερα επιδείξει μεγαλήτερη ευαδρησία σε σχέση με την ιδιοκτησία από ό,τι ο εθνικός, ιδίως ο αρχαιρωτικός, δικαστής.¹⁰⁵ Δεν έ- χει ωστόσο αποδοκίμασει απειρηγαστα την επιβολή ουσιαδών εκπτώσεων στο εν- λόγω δικαίο χύθων της προστασίας του περιβάλλοντος χωρίς προηγουμένη, ή πάντως έγκραση, καταβολή κάποιου ενλόγους αποζημίωσης. Το ενικό αυτό ζήτημα

99. Αρθρο 174 ετ. Συνθήκη. Βλ. Γ. Δαλιή, 1998.

100. Δεν είναι τυχαίο εξέλλου ότι το «ανταρσίακό» δημόσιο συμφέρον, όπως ορίστηκε για τους σκο- πούς της παροίας έργων, δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των λόγων υπεκατακού συμπερόνος (ex- tensive imperatives) που ανακηθύνονται στη Συνθήκη ΕΚ ή γίνοντα νομολογικά δεκτά ως δικαιολο- γούτες τη θέσηση θεμάτων περιουσιακούς στην ελεύθερη κυκλοφορία. Βλ. Γ. Δαλιή, ό.π., 159 ετ.

101. ΔΕΚ, C-367/96, Δασέ Κερνάξ και ΕΔΑργακό Δημοσίου και ΟΑΕ, Σιδ., [1998] σ. 1-2484, C-441/03, Πανωγής Παράτης και Τράντας Κερναγής Ελλάδος, Σιδ., [1998] σ. 1-2484, C-464/03, Πανωγής Παράτης και Τράντας Κερναγής Ελλάδος, Σιδ., [1999] σ. 1-02691.

102. ΔΕΚ 22-5-2003, Frenkel ΑΕ και Ελλαντικός Δημοσίου, C-355/00, Σιδ., [2003] σ. 1-05261, 8-5-2003.

Επιρεών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και Τράντας Δημοσίου, C-384/01, Σιδ., [2003] σ. 1-04935.

103. ΔΕΚ, αποφάσεις C-2/90, Επιρεών και Βελγίου, Σιδ., [1992] σ. 1-4431, C-379/98 Preussen Elektra

302/98 Επιρεών και Δανίας, Σιδ., [1998] σ. 4607.

104. Βλ. ΕΛΛΑΔ, Powell and Rayner, Σιδ., Α, 172 (1990) σ. 18-20, Lopez – Ostra, Σιδ., Α, σ. 303 (1994),

και Σιδ., Α, σ. 303 (1994), Βλ. ΕΛΛΑΔ, 15.11.1996, Καμπραγής και Σιδ., Α, σ. 303 (1994), 15.5.2001 Πιλάουριος και άλλων και Ελλάδος, Σιδ., [1992] σ. 1-4431, C-379/98 Preussen Elektra και Ελλάδος, Σιδ., [1998] σ. 4607, και Σιδ., Α, 379/97, ΕΛΛΑΔ 11.4.2002, Χαρέφτης και Σιδ., Α, 379/97, ΕΛΛΑΔ 21.11.2002, Τέως Βουδίας της Ελλάδος και Ελλάδος, Σιδ., [1998] σ. 4607.

ενδέχεται πάντως να αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ Αθηνών και Στρασβούργου, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι το ΕΑΔΑ δεν θα αποσύρει την εμπλοκή του, για να μην καταστεί ένα διεθνές αποζημιωτικό δικαστήριο.¹⁰⁶

3. ΑΠΟ ΤΟ 1993 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ. Η ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΡΑΣΗ ΑΠΟΚΤΑ ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟ: «ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ» Ή ΤΟ ΑΝΥΣΙΩΝΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑΣ

Εάν η θέση των δικαιωμάτων καθίσταται δυσχερής υπό την πίεση κάθε μιας από τις δύο προαναφερθείσες πτυχές του δημόσιου συμφέροντος ξεχωριστά, ποια είναι η συνέπεια όταν οι πτυχές αυτές συνυπάρχουν και διαλέκονται;

Ο συγκεκριμένος των έννομων αρχών του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης δεν απετέλεσε εύκολη υπόθεση για το δικαστή. Σήμειωνα με τη νομολογία που αρχικά διαμορφώθηκε,¹⁰⁷ από τις συνταγματικές επιταγές του άρθρου 24 γεννάται ευθεία υποχρέωση της διοίκησης να απορραφεί «εν συνεκρήσει πάντων των συνθετών τον εθνικόν συμφέρον παρμένων παρεχόμενης προκρινόμενης, κατά την εκάστοτε κρίση της Διοίκησης, της καλύτερον εξυπηρέτησης το γενικώτερον εθνικόν συμφέρον λύσεως». Ως παράγοντες που συνθέτουν το εθνικό δημόσιο συμφέρον νοούνται εκείνοι που αφορούν το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 22 – κοινωνική διάσταση) και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας (άρθρο 106 Σ – οικονομική διάσταση). «Η Διοίκηση οφείλει, εν απολύτη νομοθετικής διατάξεως, να σταθμίση και συνεκτικώς πάντας τους εις τας ως άνω συνταγματικές διατάξεις αναφερομένους παράγοντας». Κατά το στάδιο της διοικητικής εκτέλεσης, η περιβαλλοντική προστασία δεν υπερέχει των υπολοίπων «οι οποίοι, δεν αποκλείεται, εις συγκεκριμένην περιστασιακήν έχουν μέλλον βαρύνουσιν σημασίαν, εν σχέσει προς την υπό του άρθρου 24 παράγρ. 1 και 6 του Συντάγματος διαγορευμένην προστασίαν του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος».

Με άλλα λόγια, χρόνια πριν εισαχθεί από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Δίκαιο,¹⁰⁸ ο Έλληνας δικαστής καθιερώνει την αρχή της ενσωμάτωσης των οικονομικών και κοινωνικών πτυχών του δημόσιου συμφέροντος στην άσκηση της περιβαλλοντικής δημόσιας δράσης και αντίστροφως. Η υποχρέωση ενσωμάτωσης μεταλλάσσεται: το έργο της διοίκησης: η τελεσιτέλεια δεν κλείεται απλά να παρήβει γυμνασιακά στα ως άνω ζητήματα, αλλά να τα γυμνάσει με τρόπο καθολικό, λαμβάνοντας υπόψη

και σταθμίζοντας συνολικά όλα τα αξία προστασίας έννομα αγαθά. Κατά την άσκηση της ως άνω ολιστικής διοικητικής λειτουργίας, τα ατομικά δικαιώματα των ιδιωτών είναι μοχλός να περνούν σε δεύτερη μοίρα μπροστά σε θέματα όπως η βελτίωση των κοινωνικών και εργασιακών συνθηκών, η προσταγή της εθνικής οικονομίας και η διασφάλιση της περιβαλλοντικής προστασίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα υποβάθμισης της σημασίας των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της άσκησης της ολιστικής διοικητικής λειτουργίας είναι και πάλι εκείνο των απορράσεων του ΣΔΕ αναφορικά με τον κώλο του Λαγυνά και την προστασία της θαλάσσιας χλωρίδας. Εκτός του ότι έκρινε πως δεν πλήττον τον πληθύν της ιδιοκτησίας οι περιουσιακοί στη δόμηση και την εκμετάλλευση της νησίδας που βρίσκεται εντός του κώλου, ούτε και δεν επέθετο θέμα απαλλοτριώσεως, το δικαστήριο θεώρησε ότι η τυχόν αποζημίωση, η οποία πάντως οφείλεται λόγω των περιουσιών αυτών, δεν χρειάζεται να προσοβληθεί με τον κώλο του Λαγυνά, δηλαδή κατά το στάδιο της θέσπισής τους, αλλά η διοίκηση δικαιούται να την «καταβάλει κατά το μέτρο του δυνατού».¹⁰⁹ Με τον τρόπο αυτό αντρεφεται και η δεύτερη παραδοσιακή εγρήνηση του άρθρου 172 υπέρ της ιδιοκτησίας, δηλαδή η κατοβολή όχι μόνον πλήρους αλλά και προηγούμενης αποζημίωσης. Η ελαστικότητα που αναγνώρισε ο ακυρωτικός δικαστής υπέρ της διοίκησης ως προς το ζήτημα της αποκατάστασης των προσβολών επί των ιδιωτικών ιδιοκτησιών, συγκεκριμένη με την αυστηρότητα που απαιτεί κατά τη στάθμιση εκ μέρους της των πτυχών του δημόσιου συμφέροντος, ιδίως του περιβαλλοντικού,¹¹⁰ ανωδυναίνουν τις διοικητικές ευαθεσίες που χαρακτήριζον όχι μόνο το δικαστή αλλά και το σύγχρονο ελληνικό δημόσιο δίκαιο, καθώς και το ενδεχόμενο σύγκρουσης του τελευταίου με τις επιταγές της ΕΣΔΑ.¹¹¹

Τύπο στα μέσα της δεκαετίας του 1990¹² λαμβάνει χώρα μία περατέρω αλλά γρή: Ακριβώς επειδή συνυπάρχουν –έτσι και με τρόπο ανταγωνιστικό– μέσα σε κάθε σταθμητική επιλογή της Πολιτείας για την κατασκευή κάθε σημαντικού έργου –δικαστικό ή δημόσιου χαρακτήρα, το περιβάλλον και η ανάπτυξη κατάληγον, διά της ενσωμάτωσης που αναφέραμε προηγούμενα, να «πλαντρεθούν». Από το γήμο αυτό προέκυψε ένα τέκνο, η «βίωση ανάπτυξης», το DNA της οποίας είναι τόσο οικονομικό όσο και οικολογικό. Με τον τρόπο αυτό το ΣΥμβούλιο της Επικρατείας παύει να αξιώνει με ουδέτερο τρόπο την άσκηση εκ μέρους του κράτους της ολι-

109. ΣΔΕ 3067/01.

110. Για παράδειγμα, ο ακυρωτικός δικαστής απαιτεί, κατά την εισαγωγή του κανόνα «πρόσδιο να ηρεσούν», όταν απορραφείσαι κοινόχρηστος χώρος να αντικαθίσταται εκ των προτέρων με αντιστοίχης περιβαλλοντικής αξίας χώρους (ΣΔΕ 2242/1994).

111. Βλ. παραπάνω.

112. Η έννοια της βίωσης ανάπτυξης διατυπώνεται, για πρώτη φορά στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1993 και επαναλαμβάνεται ανελλιπώς μέχρι σήμερα. ΣΔΕ 531/93, ΣΔΕ 304/1993, ΣΔΕ 2844/1993, ΣΔΕ (ΟΛ) 2755/1994, ΣΔΕ (ΟΛ) 2537/1996, ΣΔΕ (ΟΛ) 3478/2000, ΣΔΕ (ΟΛ) 613/2002.

106. Ειδικά η απόφαση για τη βιομηχανική περιοχή (βλ. Ν. Αλιβιζάνου, 2003) έληξε να διαγραφεί το ενδεχόμενο νομιολογικής στροφής και επέκτασης χρηρημάτων αποζημιώσεων σε περιπτώσεις στήριξης της ιδιοκτησίας.

107. ΣΔΕ (ΟΛ) 810-11/77.

108. Βλ. αρθ. 6 ΣΥΝΔΕΚ.

στακής του λειτουργίας, δηλαδή την αναξίτητη της πλέον πρόσφορης λύσης για το γενικό συμφέρον, αλλά δίνει στην αναξίτητη αυτή ένα όνομα και έναν προσορισμό, που δεν είναι άλλος από τη βίωσιμη ανάπτυξη. Το συνταγματικό έργομα της τελευταίας βρίσκεται στο συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 24 και 106 Σ, αλλά και εκτός Ελλάδος, στα άρθρα 2 και 173 της Συνθήκης ΕΚ, στο άρθρο 37 του Ευρωπαϊκού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (2001) και στην πρώτη αρχή της Συνθήκης του Ρίο (1992).¹¹³

Η διατύπωση της έννοιας της βίωσιμης ανάπτυξης ως συγκεκριμενοποίηση του γενικότερου συμφέροντος αποτέλεσε εντέλει τη σημαντικότερη και μάλιστα άγρια-μητής εξέλιξη της μεταπολεμικής Ελλάδας, πριν και μετά το 1975, να μπορούσαμε να διακρίνουμε τρία, το τελευταίο από τη νομολογιακή καθιέρωση της έννοιας της βίωσιμης ανάπτυξης και εφεξής.¹¹⁴ Σε τι όμως έγκριται η σημασία της εν λόγω εξέλιξης; Συνγνώ, ο ορισμός της βίωσιμης ανάπτυξης ταυτίζεται με την υπερχρήση της περιβαλλοντικής προσκομίας έναντι των οικονομικών επιδιώξεων του κράτους. Παρά το ότι η σκέψη αυτή απαντάται και σε λίγες επιτυχώς-απορροές του Σιμβολίου της Επιχειρησίας,¹¹⁵ τούτο δεν είναι ακριβές. Η ουσία των αλλαγών που επέφερε η καθιέρωση της βίωσιμης ανάπτυξης εστιάζεται στα ακόλουθα τρία σημεία: Πρώτον, μετά την καθιέρωση της αρχής της βίωσιμης ανάπτυξης, η (αμυνός) οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ως έννομο αγαθό που προσεταιρείται με το άρθρο 106Σ, απειροποιεί πλήρως την ήδη τρωθείσα στο παγελάδι αυτοτέλειά της. Εφεξής, η μόνη συνταγματικά ανεκτή μορφή οικονομικής ανάπτυξης είναι η βίωσιμη ανάπτυξη.¹¹⁷ Η εξέλιξη αυτή ενυπαίχεται εν ολίγον στην αρχή της ενσομιάσεως, η οποία διατυπώνεται ήδη από το 1977, πρώην όμως ολοκληρώνεται με τη διατύπωση της βίωσιμης ανάπτυξης. Η απόλεια της αυτοτέλειας της οικονομικής ανάπτυξης πλήττει, εμμέσως αλλά σημαντικά, και την οικονομική ελευθερία των ιδιωτών, τ-

113. Γ. Σαοτή, 2003, σ. 22.

114. Φ. Σαοήροβλου, 1988, σ. 528, του ίδιου, 1999, Δ. Τσίτου, 1995, Γ. Αδόου, 1996, σ. 301 επ.

115. Μ. Ασαέση, 1996, του ίδιου, 2000, Γ. Παταήμητρού, 1995, Κ. Χαλόου, 2002, σ. 87, Γ. Τσουκαλά, 2000, Μ. Χαοήροβλου, 2001, σ. 520 επ., Γ. Κασιλάου, 2000, σ. 513 επ.

116. ΣΧΕ 3065/2001: «*Με τις πιο πάνω συνταγματικές διατάξεις ο συνταγματικός νομοθέτης σταβίσε τις αβίωσιμης ανάπτυξης στην οποία, όμως, προέχουσα σημασία τον αποκραιομύ τους μέσα στην νέα αεία της προσομιά του φυσική και πολιτιστική περιβάλλοντος.*»

117. ΣΧΕ 3065/2001: «*Έτσι μόνη θεμική κατά το σύνταγμα μορφή οικονομικής ανάπτυξης είναι η βίωσιμη οικονομική ανάπτυξη, δηλαδή εκείνη που βίωσιμα σε αλληλεξάρτηση και αμοιωμα με το φυσικό και στήρια ποιοτική περιβάλλον, αρμομένη τα όρια της φύσεως ικανότητας και των δύο, όπως, ώστε να μην διαστέβεται η οικονομική των ανθρωπών της παροχής και των μελλόντων γενεών». ΣΧΕ (Ολ.) 613/2002 (απόφαση ΤΥΧ): «*Η αναξίτητη όμως των σκοπών αυτών και η στήριξη των προσαρμοσμένων αντιστοίχων εννόμων αβιόλων ηεία να σηματοδοτείται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεμνήν για την προσομιά που παροβάλλονται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλείται βίωσιμη ανάπτυξη, στην οποία επιβέβαιε ο συνταγματικός αλλά και ο κοινωνικός νομοθέτης.*»*

δίας όταν η εθνική οικονομία εξυπηρετείται μέσω ιδιωτικών προποβολιών. Οι ίδιες δεν μπορούν πλέον να επικαλούνται με την ίδια ευκολία, όπως στο παρόν, τη συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας ως αλόγητο άλλοθι για την άσκηση αμφισβητούμενων από τη σκοπιά του περιβάλλοντος δραστηριοτήτων.¹¹⁸

Αφετέρου, η έννοια της βίωσιμης ανάπτυξης συνδέεται στενά με την αρχή της πρόληψης και ιδίως με εκείνη της πρόληψης.¹¹⁹ Η αρχή αυτή καθίσταται θεμική τη λήψη προοιοστακών μέτρων για λόγους προσομίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας σε βίωσιμης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ακόμη και όταν δεν υφίσταται επιστημονική βεβαιότητα ως προς την ακριβή επικινδυνότητα των δραστηριοτήτων αυτών. Έτσι, η ιδιωτική δράση καθίσταται ενώπιον του κινδύνου, ή πένδειε πρόσοστα η νομολογία για τα μετλάδια της ΤΥΧ στη Χαλαδίκη.¹¹⁹

Όμως, η πλέον αξιολογία αλλογή είναι η τρίτη. Μέσα από την κατασκευή της βίωσιμης ανάπτυξης, υποβαθμίζεται σημαντικά η εθνική πολιτική έξουσια—δηλαδή ο Έλληνας νομοθέτης και η εθνική διοίκηση—κατά το στάδιο του καθορισμού και της υλοποίησης του γενικού συμφέροντος. Αφετέρου, ο δικαστής διεκδικεί σοφός πιο ενεργό ρόλο μέσα της έννοιας της βίωσιμης ανάπτυξης. Πρώτατα για μια αόστη έννοια¹²⁰—σοφός λιγότερο ουδέτερη από πολιτική και ιδεολογική σκοπιά, εάν συγκριθεί με εκείνη του «δημοσίου συμφέροντος»—και με πολλές προεκτάσεις και περιβόδια εμπερικλυτοί εμπλουτισμού, όπως το στοδεκαένον οι απορροές του Σιμβολίου της Επιχειρησίας για τις μαζικές νήρους, οι οποίες, ως επισθή οικονομική-ματά, ανέχονται μόνο ήπια ανάπτυξη,¹²¹ για να αναφέρουμε ένα μόνο παράδειγμα. Για όσο διάστημα η στάθμιση του αγαθού της περιβάλλοντικής προσομίας με εκείνο της οικονομικής ανάπτυξης γινόταν στο πλαίσιο της αναξίτητης του γενικότερου δημοσίου συμφέροντος, ο δικαστής αποδεχόταν τον κυριαρχικό ρόλο της διοίκησης ασχολήμενος σε ιδιαίτερος στενό έλεγχο διακριτικής ευθείας. Αυτό τη στιγμή που ως αντανέμενο της ολστικής λειτουργίας της διοίκησης τοποθετήθηκε η αρχή της βίωσιμης ανάπτυξης, ο δικαστής θεώρει ειρτόν αρμόδιο να ορίσει σε επίπεδο της μεζόνος του δικανικού συλλογισμού τις γενικές (και λιγότερο γενικές

118. Για την αρχή αυτή, βλ. Γ. Σαοτή, Εξουσία..., ό.π. σ. 48 επ., Γ. Δελής, 2003, σ. 3.

119. ΣΧΕ 613/2002: «... τα αγαθά όχρητα της Πολιτείας ηεία να λαμβάνουν προσομίας υπήλιν την πλέον υπαείνη ιδιότητα κινήσου για το φυσικό περιβάλλον από την συτασική και λειτουργία αποκραιομύ των ανθρωπών στην ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας και να μη παρέρουν τη σχετική έγκριση αν διαπισώσουν αναλοορημία ότι ο κίνδυνος αυτός, στον οποίο περιλαμβάνεται και ο επισταδομένος από ενδεχόμενη ραημική λειτουργία του έργου, υπερχωοιεία προδήλως τα προδοοιμένα οφέλη από την λειτουργία του».

120. Στην έννοια αυτή συντάσσονται και νομικά και τεχνικά στοιχεία Ε. Κοιτοπία-Ρεγκάου, 1999, σ. 235 επ., Μ. Ασαέση, 2000, σ. 88. Σίμωρουν με τη Γ. Σαοτή, ό.π. σ. 123, πρόσοστα για αμυνός τεχνική-επιστημονική έννοια.

121. ΣΧΕ 2805/97, ΣΧΕ (Ολ.) 293/00.

καμιά φορά) εννοιολογικές προεκτάσεις της βιωσιμότητας.¹²² Αφεντέρου, οι εμμη-νευτικές ζήτησεις γίνου από την έννοια της βιωσιμότητας λαμβάνουν χώρα σε μεγάλο βαθμό εκτός Ελλάδος. Όπως προαναφέρθηκε, ο όρος «βιώσιμη ανάπτυξη» μπορεί μεν να απέκτησε πλέον συνταγματικό έδαφος,¹²³ αλλά διατυπώθηκε το πρώτον σε διεθνή κείμενα, ενώ αποτελεί πλέον μια από τις σημαντικότερες «συντηριακές» σταθίδες της κοινοτικής έννοιας τάξης. Σε αντίθεση με το εθνικά εννοούμενο δημόσιο συμφέρον, η βιώσιμη ανάπτυξη έχει εξέχουσα υπερεθνική χροιά σε βαθμό τέτοιο, που τα εθνικά κέντρα πολιτικής εξουσίας θα ελάτχουν όλο και λιγότερο το νομικό της περιεχόμενο.

Οι εξελίξεις αυτές δεν αφήνουν αδιάφορα τα ατομικά δικαιώματα. Μήπως βε-σκόμαστε ενώπιον της μετάβασης από το δικαιο των δικαιωμάτων στο δικαιο της βιώσιμης ανάπτυξης; Ένα «κατ'έξοχήν δικαστικό-παραστασιακό δικαιο, σφραγισμένο βε-σκανών δεν μπορεί να προβάλει εκ των προτέρων τα πολιτικά/δημοκρατικά δικαιώματα από τη συ-νάντηση, τμήση ή και σύγκρουση ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων»,¹²⁴ το οποίο μάλιστα εξελίσσεται σε μεγάλο βαθμό εκτός της εθνικής έννοιας τάξης. Και ε-νόμει της πασαφούς, πάλιν όμως υπαρκτής ιδεολογικής και πολιτικής πρότασης που ε-νυπόκειται στον όρο «βιώσιμη ανάπτυξη», μήπως η απεξάρτηση του δικαίου αυτού από τους παραδοσιακούς μηχανισμούς της απευροσωρευτικής δημοκρατίας¹²⁵ –μια και εκφραστής του καθίσταται ο εθνικός δικαστής και ο υπερεθνικός νομοθέτης– ε-νέγει κινδύνους για τα παραδοσιακά θεμελιώδη δικαιώματα και κατά χιούρο λόγο για εκείνο της ιδιοκτησίας; Μήπως ο παραδοσιακός, εθνικός παρεμβατισμός του κρό-τους, από τον οποίο τόσο υπέφεραν τα θεμελιώδη δικαιώματα, παραδίδει τη σκευά-λη σε ένα άλλου είδους παρεμβατισμό, πρωταρχικό και διεθνοκρατικό αυτή τη φορά, α-πό τον οποίο όχι μόνον σφραγκώνεται, αλλά και κινδυνεύει η ατομικότητα;

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι ίσως ρηθίμο να επιχειρηθεί η αντίληψη στο τελευταίο ερώτημα. Αντιθέτως, η αντίληψη του ερωτήματος που τέθηκε στην αρχή προκρίνεται εββαστα από τα ό-σια διατυπώθηκαν στη εξέλιξη του ελληνικού –και όχι μόνο– δικαίου την τελευ-

122. Ακόμη, για τον ad hoc προσδιορισμό της βιώσιμης κάθε φορά άνοιας, εφαρμόζει την ιδιαιτέρως προχολογημένη τεχνική της στάθμισης κόστους – οφελών, χιούρις να είναι πάντοτε σφαιρς κατά πόσον αο-κείται στον ορισμό έλεγχου των οφών ορίων της δικαστικής επέμβασης της δικαιοσύνης ή προβάλλει σε παρ-οψηλό των δικαιωμάτων ενόλογών – κάτι το οποίο είναι βεββίως δυνατό με την τεχνική του κόστους – οφελών. Οι σφαιρίες αυτές επιβιβάζονται στην προσεπηρεββία απόφαση ΣΠΕ 613/2002 (ΤΥΧ).

123. Κατά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, εντάχθηκε στο σύνταγμα του άρθρου 24, παρ. 12 η έννοια της αειφορίας, η οποία θεωρείται συνώνυμη της βιώσιμης ανάπτυξης.

124. Μ. Δαδαλή, 1996, σ. 36.

125. Για το λόγο αυτό εξέλλοκ, η πολιτική εξουσία επέβησε σε πρώτη φάση να περιοριστεί κατά την αναθεώρηση του 2001 τα εμμηνευτικά περιβόια που καθίσταται το άρθρο 24 στον ακαριαίο δικαιο-

τοία πενήκονταετία. Ο σύγχρονος ευρωπαϊκός φιλελευθερισμός και μαζί του ο α-ντιστοιχος ελληνικός μπορεί μεν να αξιωνουν τη συββίκνωση του κρότους χιούρις της απελευθεώσης της αγοράς, παρόλλοι όμως συνηγορούν στη συνεχώς εντεινόμε-νη συββίκνωση των ατομικωτικών εκφάνσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ε-δίους της ιδιοκτησίας. Η «φιλελευθερή άρνηση του ατομικωτισμού» –η φράση δεν ε-νέγει ούτε αντίφαση ούτε ειρωνεία– ενεργείται χιούρις του κοινού καλού, υπό την πίεση των αναπτυξιακών και περιβιββλόντων αναξήτησεων της σύγχρονης πολι-τείας, οι οποίες συνοψίζονται στην έννοια της αειφορίας. Η έννοια αυτή τείνει να γνεί η σημερινή Γρηνδοση του δικαίου συστηματος και επανυγνύεται μόνο μέ-σα από τη συνολική και συντονισμένη γνββιση των ανθββόπων οχέσεων από τους αμυδιούς δημόσιους φορείς, δηλαδή μέσα από την ολιστική λειτουργία του κρό-τους. Η κλίμψη των παραδοσιακών ατομικών δικαιωμάτων συναρτάται με την εμ-φάνιση ενός «μικτόχρονου» δικαίου, το οποίο πλησίασε αλλά δεν διατύπωσε δη-τώς ο αναθεωρητικός νομοθέτης του 2001: Πρόκειται για το δικαίωμα στην αειφό-ρο και βιώσιμη ανάπτυξη, το οποίο πάντοτε συγγενεί με το δικαίωμα στο περι-βάλλον που κατοχυρώνεται πλέον χιούρις στο ισχύον συνταγματικό κείμενο.¹²⁶

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Σ. Αγαπητός, «Περί τα θεμέλια του ελληνικού δικαίου οικονομικής αναταξίωσης», *Τμ. Τίμος Σ. Αγαπητός*, Β, 1973
- Ν. Αλιβιζάτος, «Η δημόσια οφείλεια στην ανεργιαστική αναλλοτριώση», *ΕΑΔ* 1993
- Ν. Αλιβιζάτος, *Ο αβββισμός εκσυγχρονισμός και η βολή συνταγματικής αναθεώρησης*, 2001
- Ν. Αλιβιζάτος, *Η βασική περιουσία στο Δημοκρατικό*, 2003
- Ι. Ανυστασιούδης, *Οι δημόσιες ενισχύσεις της οικονομίας*, εκδ. Αντ. Ν. Σκόκοιλα, Αθήνα 1982
- Χ. Ανθόπολιος, *Το περιβββημα της λειτουργικής διαμετασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, 1993
- Α. Αργυράδης – Α. Γεωργιάδης, «Εμμηνευτικά έτηματα από το νόμο για την εξωνύνηση των προβιβη-ματων επιχεύρισεων», *Νοβ*, 1988
- Φ. Βεββέλης, *Οι προχολογημένοι των δικαιωμάτων του ανθρώπου*
- Ι. Βεββέλης, *Η συνταγματική εγνββιση της δικαιοσύνης, θεμελιώδης αντικείμενο του οικονομικού δικαίου*, 1987
- Ι. Βεββέλης, «Ο κροτακός οικονομικός παρεμββισμός, ως πύμα λειτουργία του κρότους», *Αφείριμα εις τον Κ. Βαββόλοκο*, Γ' 1990
- Ε. Βεββέλης, «Το άρθρο 25 § 3 του Σύνταγματος στη νομολογία», στο *Οι συνταγματικές ελινεββες στην πράξη*, 1986
- Ε. Βεββέλης, *Το γενικό συμφέρον και οι περιχολογημένοι των συνταγματικών δικαιωμάτων*, Παράρτηρη, 1990
- Ε. Βεββέλης, *Το αναθεωρητικό κροτακίμο. Το συνταγματικό φανόμενο στον 21ο αιώνα και η εισροπή της αναθεώρησης του 2001*, 2002
- Γ. Βιάχους, «Προβββίματα στη θεαρία του δημοκρατικού προχολογητισμού», *Νέτα Οικονομία*, 1965
- στη: Ε. Τροββί, 2001, σ. 121, Γ. Δαδγιάκωνη, 2000, σ. 1037, Γ. Σωτήρη, 2000, σ. 466, Ι. Κροτακωστα, 2000, σ. 464, Α. Σηρηάκη, 2000, σ. 586, Ι. Κουββάκη, 2000, σ. 599, Σ. Ρίζου, 2001, σ. 417, Σ. Κορναδάκη, 2001, σ. 427, 126. Βλ. την υμείους προχολογημένη υποσημείωση.

- Γ. Βλάχος, «Το δημόσιον δίκαιον του οικονομικού σχεδιασμού εν Γαλλία», ΕΑΔ, 1970
- Β. Βουτσάκης, «Η επιρροή της νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Σύνταγμα του 1975», ΕΑΔ, 1982
- Μ. Βουτσάκης, «Η οικονομική ελευθερία, το γενικό συμφέρον και ο θεστικός έλεγχος των μέτρων οικονομικής πολιτικής», στο *Τα εσωτερικά του Συντάγματος 1975-1998*
- Α. Γέροντας, «Προβλήματα επιχειρησιακής τακτικής του ΣΣΕ σε θέματα οικονομικού προγραμματισμού και προγραμματισμού», στο *Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη*, 1986
- Γ. Γεωργιάδης, «Η αναθεώρηση του άρθρου 17 του Συντάγματος», ΔΑΔΑ 2001
- Α. Γέροντας, *Η συνταγματική προστασία της ιδιωτικής στην αναγκαστική απαλλοτρίωση*, 2003
- Α. Γεωργιάδης, «Ζητήματα συνταγματικότητας του ν. 431/1976 (Ύψιστο δικαστήριο)», ΤοΣ 1988
- Α. Γεωργιάδης - Π. Παπαδόπουλος, «Ο θεσμός της αναγκαστικής συμμετοχής σε αποδοτικούς συνεταγολογίες», Εργασιακές 1988
- Γ. Γουρναζούδης - Ε. Τριβιά, *Οικονομικοί Αγώνες και Δίκαιο*, 2001
- Π. Δαργιόπουλος, «Επιπτώσεις του οικονομικού σχεδιασμού επί των σχέσεων Νομοθέτου και Δικαστήριου», ΝΑ 1966
- Π. Δαργιόπουλος, «Το γενικό συμφέρον και Σύνταγμα», ΤοΣ 1986
- Π. Δαργιόπουλος, *Απομυθιά Δικαιοσύνη*, Α.Ρ. 1991
- Γ. Δασκαλάκης, *Κριτική σχέδια και στοιχεία ελευθερίας*, 1950
- Μ. Δασκαλάκης, *Ο δωδεκάλεκτος του περιβάλλοντος - Εγκύκλιο βιωσιμότητας στατιστικής*, 1996
- Μ. Δασκαλάκης, *Το δίκαιο της βιωσιμότητας στατιστικής*, 2000
- Γ. Δελιγιάννης, «Ζητήματα σχετικά με την αναθεώρηση του Συντάγματος», ΤοΣ 2000
- Γ. Δελιγιάννης, *Κανονικά Δίκαιο Περιβάλλοντος. Οι διατάξεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη*, 1998
- Γ. Δούδος, *Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας*, 1996
- Γ. Δούδος, *Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιωτικής και αυτοχρημίστησης*, 1997
- Ι. Δουλιβεράκης, *Ερευνήσεις για προστασία κεφαλαίων εξωτερικού (ν.δ. 2687/1953)*, 1975
- Ι. Δουλιβεράκης, *Ερευνήσεις κρίτητος*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999
- Δ. Καλαϊτσόπουλος, «Έννοια και διαδικασία του οικονομικού προγραμματισμού», *Τη Τέλος Χ. Φουρλάδα*, Γ. 1968
- Α. Καλλιάνης, *Η νομολογία του ΣΣΕ και του ΔΕΚ για την κοινοτική πολιτική της βιωσιμότητας κριτικής και της προστασίας του περιβάλλοντος*, 1999
- Α. Καλλιάνης, «Η εξισολόγηση του κράτους "περιβάλλον" σε σχέση με τα λοιπά κράτη στην νομολογία του ΣΣΕ και του ΔΕΚ», Πεδάκι 1999
- Ι. Καυκάδης, «Αναλόγημη συνταγματική προστασία του περιβαλλοντικού κεκτημένου. Το άρθρο 24 του Συντάγματος μη αναθεωρητά διάταξη», Πεδάκι 3/2000
- Α. Καυκάδης, «Έννοια της επιχείρησης δημόσιου χαρακτήρα και κοινής ωφέλειας και περιορισμοί του δικαιώματος της απαγωγής κατά το άρθρο 23 § 2 του Συντάγματος», στο *Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις*, 1987
- Γ. Κασσιμάτης, *Τα συνταγματικά όρια της ιδιωτικής*, 1972
- Γ. Κασσιμάτης, «Νέες μορφές παρέμβασης στο σύστημα οικονομικής παραγωγής», στο *Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη*, 1986
- Γ. Κασσιμάτης, «Βιώσιμη Ανάπτυξη: μια διεθνώς αναγνωρισμένη έννοια για τη σχέση ανάπτυξης και περιβάλλοντος», Πεδάκι 2000
- Χ. Κεράλας, «Η προστασία των ένων επενδύσεων στην Ελλάδα», Δνη 1982
- Α. Καραγιάννης, «Σύγκριση των δικαιώματων επί του περιβάλλοντος και του δικαιώματος της ιδιωτικής στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», ΕΑΔ 1992
- Ξ. Κορνιάδης, «Συνταγματική αναθεώρηση και προστασία του περιβάλλοντος. Κριτική αποτίμηση του εργασιματικού οριζώντος του δικαστικού αρθροβίου μέσω της αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος», ΔΑΔΑ 2001
- Ξ. Κορνιάδης, *Ο νέος συνταγματικός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001*, 2002

- Ξ. Κορνιάδης, «Συνταγματική διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος και δικαιώματος της ιδιωτικής», Νόμος & Φύση 2003/7
- Ε. Κορνιάδης-Ρεγκάκου, «Ο ρόλος του αίτητου νομικών εννοιών στο σύγχρονο κράτος δικαίου», σε Κ. Σαμάτη (επιμ.), *Όψεις του Κράτους Δικαίου*, 1990
- Ι. Κορνιάδης, «Η αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος», τίθετα η προστασία του περιβάλλοντος υπό την άμεση επιρροή της οικονομικής του δικαιώματος στην κοινωνία», Πεδάκι 4/2000
- Α. Μάτσος, «Οι κρίσιμες συνταξιακές του συντάγματος θεμελιώδη δικαιώματα του Συντάγματος του 1975», ΝοΒ 1986
- Α. Μάτσος - Α. Μανιτάκης, «Κριτικές παρεμβάσεις και Σύνταγμα», ΝοΒ 1981
- Α. Μανιτάκης - Α. Μανιτάκης - Γ. Παπαδημητρίου, *Η υπόθεση Ανδρόδη και το οικονομικό σύνταγμα*, 1991
- Α. Μανιτάκης, «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», ΤοΣ 1978
- Ε.-Α. Μαυρίδης, *Η νομική προστασία των δαπάνων*, 1998
- Ξ. Μαρτίδης, *Η Εργασιακή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 1999
- Κ. Μαρτίδης, «Διακρίσεις πάνω στα δικαιώματα του ανθρώπου κατά το Σύνταγμα του 1975», στο *Πέντε χρόνια εργασιματικής του Συντάγματος του 1975*, 1981
- Α. Μιχαηλίδης, «Η κοινωνικοποίηση των δημοσίων εργασιματικών Σημειώματα από την μέχρι τότε εμπειρία, ποσοτικές», στο *Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις*, 1987
- Γ. Μιχαηλίδης, «Η προστασία των δημοσίων εργασιματικών Σημειώματα από την μέχρι τότε εμπειρία, ποσοτικές», στο *Σύνταγμα και εργασιακές σχέσεις*, 1987
- Ε. Μίχας, «Συνταγματική προστασία στέφανων δικαιωμάτων, κατ' άρθρο 1 του Πρώτου Προσθήκης του Πρωτοκόλλου της Διακήρυξης της Βιέννης», ΤοΣ 1987
- Δ. Νικολαΐδης, «Η έννομη προστασία του περιβάλλοντος ως στοιχείο του δημοσίου συμφέροντος», ΔΑΔΑ 1990
- Α. Παπαδημητρίου, *Ζητήματα συνταγματικών επιπτώσεων*, 1984
- Π. Παπαδημητρίου, *Corpus I*, 1982
- Κ. Παπαδημητρίου, «Η αντικειμενική επιρροή των εργασιματικών», *Τη Τέλος Χ. Φουρλάδα*, Γ. 1968
- Γ. Παπαδημητρίου, «Το συνταγματικό κριτήριο της προστασίας κεφαλαίων εξωτερικού και ο Ν. 1386/83 για τον οργανισμό ανασυγκροτήσης εργασιματικών. Μεγάλη βραβεία Στήματα (γυμνοδότηση)», ΝοΒ 1986
- Γ. Παπαδημητρίου, *Περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα*, 1995
- Α. Παπαδημητρίου, «Η προστασία των περιουσιακών εννογιών δικαιωμάτων σε υπεργολαβειακή σχέση: μεταξύ δογματικής και οληγούρων συντάξων», ΤοΣ 2002
- Ε. Ροϊσάνης, *Διεθνής προστασία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων*, 1995
- Ι. Σαμάτης, *Η νομολογία του ΕΑΔΑ*, 1998
- Α. Σβώλος, «Η ιδιωτική κατά το Σύνταγμα της τελευταίας εκκοσμίωσης», *Αρχαία Δικαστικά Δικαίου*, 1942
- Α. Σβώλος, «Δι. εθνικοποιήσεις ως τα νέα εργασιματικά συντάγματα», *Τη Τέλος Χ. Φουρλάδα*, Γ. 1966
- Α. Σβώλος - Γ. Βλάχος, *Το Σύνταγμα της Ελλάδος τ. Α*, 1954
- Χ. Σχοινιάδης, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Γ. 1966
- Α. Σηφελής, «Η αναγκαστική της αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος», Πεδάκι 4/2000, 586
- Γ. Σοφίτη, «Αναθεώρηση και προστασία του περιβάλλοντος», Πεδάκι 4/2000
- Ε. Σοφίτη, *Εργασιακό Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, 2003
- Ε. Σπυριδωνίδης, *Η δημοτική επιρροή*, 1963
- Φ. Σπυριδωνίδης, «Η επιρροή του Συντάγματος και ιστορική εξέλιξη», ΕργΔΑ 1988
- Φ. Σπυριδωνίδης, *Η επιρροή του Συντάγματος. Εργασιακή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου*, 1999
- Π. Στέφανος - Π. Μανιτάκης - Σ. Μίχου, «Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη», ΔΑΔΑ 2001

- Μ. Σταθούραλος, «Οικονομική ελευθερία, οικονομικό σύστημα και Συνταγμα», ΤοΣ 1981
- Γ. Τσιουπάκος, «Η προστασία του περιβάλλοντος. Το πρόβλημα των περιουσιών της ιδιοκτησίας και η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης», *Νόμος και Φύση*, 1998
- Α. Τόγος, *Δημόσιον Οικονομικόν Δίκαιον*, 1979
- Ι. Τζιβελέδακης, «Ζήτηματα εν της εφαρμογής κριτικού οικονομικού προγραμματισμού εις τας συντάκας γράφας», ΕΑΔ 1972
- Ι. Τζιβελέδακης, *Ο κρατικός προγραμματισμός εξ αρχής ως δημοσίου δικαίου*, 1974
- Ι. Τζιβελέδακης, «Οικονομική παρέμβαση και οικονομικά διαγράμμιση», *Τμητικός Τόμος ΣΠΕ*, 1979
- Ε. Τριβιά, «Οι τομές για το περιβάλλον στην αναθεώρηση του 2001», στο *Το νέο Σύνταγμα. Πρακτικά συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001*, 2001
- Ε. Τριβιά, «Οδηγητικοί αγώνες και περιβάλλον», στο *Ολυμπιακοί αγώνες - Ζήτηματα Δημοσίου Δικαίου*, Εργατηριακ. τριτο τόμος, 2003
- Δ. Τούτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Γ', 1988
- Δ. Τούτσου (επιμ.), *Η εφημερία του Συντάγματος*, 1995
- Θ. Τούτσος, *Η συνταγματική προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων*, 1978
- Γ. Τσουκαλάς, «Βίαση κατάκτηση: μια διεθνώς ανοιχτή συζήτηση για τη σχέση ανάπτυξης και περιβάλλοντος», Παράλκ 4/2000
- Α. Τσιφτανάκης, «Ο Προγραμματισμός και η έννοια της Δημοκρατίας», στο *Προγραμματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη*, 1966
- Δ. Φάβριου - Α. Ρούβας, *Το δίκαιο της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης*, 1998
- Σ. Φλόγουτης, «Οικονομική δράση του κράτους και εξέλιξη της δημόσιας διοίκησης», *Διοικητική Μεταρρύθμιση*, 1981
- Σ. Φλόγουτης, *Σύγχρονες όψεις κριτικού παρεμβατισμού*, 1985
- Μ. Χατζεταρής, «Αειφορία, περιβάλλον ανάπτυξη και δίκαιο», Παράλκ 2001
- Κ. Χιώλιος, «Η θεμελιώδης αρχή της βιωσιμότητας ανάπτυξης», *Επετ. Αφιμ.* 2002
- Κ. Χοροβιάτης, «Η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας», Νόμ 1982
- Κ. Χοροβιάτης, *Η αναγκαστική απαλλοτρίωση*, Νοβ 1996
- Κ. Χοροβιάτης, *Η αναγκαστική απαλλοτρίωση*, 2000
- Γ. Χουβαρόδης, «Ο θεσμός της ιδιοκτησίας υπό το πρίσμα των σύγχρονων περι της κοινωνικής ομοιοτιμής αναδιάρθρωσης και ο θεσμός της απαλλοτρίωσης εις το σύγχρονον δημοκρατικόν κράτος», ΕΕΝ 1965
- Κ. Χριστόπουλος, *Η ενσωμάτωση της ΕΣΔΑ στην ελληνική έννομη τάξη*, 2001
- Κ. Χριστόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2002
- Γ. Dellis, «L'Etat face au risque en tant que maître du droit public européen. Une approche comparative», ΕΠΛΕΚ 2003
- Κ. Mavris, *Le régime juridique des investissements étrangers en Grèce. Contribution à la théorie de l'investissement national*, Pedone, Paris 1975

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ:

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΜΠΛΟΤΙΣΜΟ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΩΝ

ΗΛΙΑΣ ΚΑΣΤΑΝΑΣ*

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι ένα από τα πλέον κρίσιμα ατομικά δικαιώματα, που κατοχυρώνεται αδιάλειπτα από τα διαδοχικά ελληνικά Σύνταγματα. Έχει ουσιά γράφει ότι η μελέτη της εξέλιξης των διατάξεων για την ιδιοκτησία είναι η απαξιωμένη των πλέον ποικίλων περιουσιών στη χρήση των εξουσιών που απορρέουν από αυτήν. Οι διαδοχικοί συνταγματικοί και αναθεωρητικοί νομοθέτες θεσπίζουν ολόένα και πιο αναλυτικές συνταγματικές διατάξεις, υφαινόοντας ένα πικρό κανονιστικό πλαίσιο, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τον πυρήνα και τους βραχίονες δόξων του δικαιώματος αυτού (Γ. Λαόςος, 1997, 93-94).

Τούτο επιβεβαιώνεται και από την πρόσφατη συνταγματική αναθεώρηση, η οποία εισήγαγε στο άρθρο 17 νέους κανόνες, δάλοι από τους οποίους παράχονταν πρόσθετες εγγυήσεις υπέρ των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, άλλου όμως κινούνται στην κατεύθυνση της διευκόλυνσης ευρείας έκτασης κρατικών επεμβάσεων. Στην πριώτη κατηγορία ανήκουν οι διατάξεις για το χρόνο προσοδισμού της απόζημιάωσης, την υποχρέωση αιτιολογίας για τη δυνατότητα κλάυψης της δαπάνης απόζημιάωσης, την *in materia* απόζημιάωση, τη δυνατότητα εγκαθίδρυσης ενιαίας δικαιοδοσίας και επαύχυνσης των σχετικών δικών. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει η διάταξη που επιπρέπει την κατάλληλη ακινητού και την από τον προσοδισμό και την καταβολή της απόζημιάωσης με δικαιοτικές και άλλες εγγυήσεις, προκειμένου να εκτελεστούν έργα γενικότερης σημασίας για την οικονομία της χώρας (Γ. Τεγαρετζής, 2001, 405, Ξ. Κοντάδης, 2002, 417).

Το εκάστοτε συνταγματικό πλαίσιο, έτσι όπως εξειδικεύεται από το νομοθέτη και εφαρμόζεται από το δικαστή, επιχείρει τη βέλτιστη εξισορρόπηση ανάμεσα στον αδιαιμοιβήτητα ατομικό χαρακτήρα του δικαιώματος στην ιδιοκτησία και την κοινωνική του λειτουργία. Μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις των τελευταίων ετών είναι η ολόένα και αυξανόμενη επίδραση της ΕΣΔΑ σε αυτή τη διαδικασία στάθμησης. Η διάδραση αυτή δεν είναι αυτονόητη. Αρχεί για αναλόγιστο-

* Δ.Ν., δικηγόρος.